

ARBETAR HISTORIA

#2/2008 [126]

Hemsyster på väg

**Tema: Facket och
globaliseringen**

ARBETARHISTORIA 126

1 LEDARE: Ett missförstått år

2 KARIN CARLSSON: Omsorg som strategi. Hemvårdarinnan och den sociala hemhjälpen 1944–1960

PACKET OCH GLOBALISERINGEN

12 JOHAN SVANBERG: Mellan olika intressen. FFI och europeisk arbetskraftsmigration 1949–1956

19 FREDRIK LILJA: Solidaritetens pris. FFI och Sydafrika, 1949–1959

25 FREDRIK HÅKANSSON: Nya vapen och tekniker. Gränsöverskridande arbetare i sextiotalets glasindustri

30 ERIK BENGTTSSON: »Matchen mot Japan kan bara vinnas med socialistisk taktik.» Skildringar av globaliseringen i tidningen *Metallarbetaren* 1975–1989

NYHETER FRÅN ARAB

36 Maria Boman: En och en halv kilometer Metall och Miljonprogrammets födelse. Accessioner 2007

RECENSIONER

38 GUNNELA BJÖRCK: Från fiskeläge till industrisamhälle – Johan A Lundin: *Näten på Limbamm. Sociala relationer i ett lokalsambälle 1870–1914*

40 JENNY ANDERSSON: I servicearbetets tjänst – Paula Mulinari: *Maktens fantasier, servicearbetets praktik*

41 KLAS ÅMARK: Politisk maktkamp i Hofors – Stefan Dalin, *Mellan massan och Marx: en studie av den politiska kampen inom fackföreningsrörelsen i Hofors 1917–1946,*

DOKUMENTET

44 Per-Albins kamp mot de vita banditerna

Omslagsbilden: Hemsyster på väg. Foto: *Morgon-Tidningen*

Ett missförstått år

Årtal kan ibland bli mäktiga symboler. Det räcker att säga »1968» så radar studentrevolt, vietnamdemonstrationer och vänstervridning upp sig närmast automatiskt. I mediernas jubiléumskavalkad denna vår är de förkättrade 68-orna och deras flirt med diverse auktoritära tanke-system ett självklart inslag, och en skara numera väletablerade flaggellanter har fått stå i kö för att offentligt ta avstånd från ungdomens politiska förvillelser.

»1968» var inte något plötsligt utbrott av revolutionär energi, utan snarare kom som kulmen på en lång process av omprövning, ifrågasättande och förnyelse som hade startat redan under 1950-talet. Äkta revolutioner är sällsynta och »1968» förstås nog bäst mot bakgrund av de successiva förändringarna i samhällsklimatet – den svår-fångade tidsandan själv.

Vad som hände var i stark sammanfattning att efterkrigstidens långa och harmoniska tillväxtepok, med den norske statsvetaren Johan P. Olsens ord »ett 'lyckligt ögonblick', en period när de överordnade målen för samhällsutvecklingen var relativt klara och medlen relativt väl förankrade», tycktes på väg att nå sitt slut.

Tron på »välfärdismen» ersattes under 1960-talet av ett växande ifrågasättande av materialism, teknikoptimism och av hela den västerländska livsstilen. Samtidigt hade den tidigare så stabila ekonomiska tillväxten visat tecken på att mattas av och de första miljölar-men dykt upp. Därmed började tilltron till det bestående samhället att vackla, och nya sociala rörelser begärde företräde.

De så kallade. alternativrörelserna

misstrodde i regel central maktutövning, symboliserad av begrepp som »det starka samhället», och förordade alternativa lösningar inom en rad områden. Men man förenades mera av samhällskritiken och en känsla av nödvändigt uppbrott, än av något gemensamt program, vilket demonstreras av den

Daniel Cohn-Bendit talar inför de franska studenterna 1968. Foto: Ny Dag

epidemiska splittringen i allt mindre grupper och sekter. Proggruppen Blå tåget har fångat 1960-talets politiska stämningar kanske bäst av alla:

60-talet kom och gick,
Öppet som ett ögonblick.
Uppror och förförelse,
allt var liksom i rörelse.

Ur denna breda, brokiga och bråkiga rörelse, liberal och till och med konservativt tillbakablickande likaväl som socialistisk och utopisk, kom också krav på en annan sorts historieskrivning. Man var trötta på den »stora» historien, den som handlar om kungar, krig och fornstora dagar. »Historien» blev folklig, lokal, klassmedveten, snarare än nationell, »politisk» och traditionsbevarande. Den skulle berättas underifrån, spegla de van-

liga människornas verklighet, och det var ur denna nya historiepuffattning som »Gräv där du står»-rörelsen på 1970-talet uppstod.

1968 fortsatte en lång civilisationsprocess, en strävan efter jämlikhet och demokratisering bortom det formella valförfarandet, och satte fart på moderniseringen av samhället. Den spanske sociologen Manuel Castells härleder till exempel i sitt stora verk om informationsåldern den nya samhällsform som han kallar »nätverkssamhället» just ur interaktionen mellan alternativrörelsernas framträdande, de allvarliga kriserna i världsekonomin och informationsteknikens genombrott vid slutet av 1960-talet.

»1968» var kanske helt enkelt det moderna samhällets födelse, en kollektiv lovsång till individualismen och en vägran att i fortsättningen acceptera auktoriteter av något slag som gick under namn av proletariats diktatur. I boken *One market under God* skriver historikern Thomas Frank om hur den revolutionära 68-rörelsen i själva verket banade väg för dagens marknadstänkande och konsumism. I så fall har vi ännu en gång fått en lektion i historiens ironi.

För tänk om det är så att människans historia inte skapas av manifesten, programskrifterna och de stora tänkarna, utan som sociologen Anthony Giddens med flera hävdar, bäst kan förstås som en produkt av vårt handlandes oavsiktliga konsekvenser? Då väntar kanske en ny överraskning om sådär 40 år när efterbördens till dagens marknadsrevolution ska utvärderas och sammanfattas.

LARS ILSHAMMAR

Hemsystemen tog hand om barn och hushållssysslor när modern i familjen blev sjuk. Fotografiet publicerades i en statlig utredning i SOU 1952:38 Hemhjälp

Omsorg som strategi

Hemvårdarinnan och den sociala hemhjälpen 1944–1960

Historiskt sett har det husliga arbetet innehaft en särställning på arbetsmarknaden: undantagna arbetsrättsliga regler, hög genomströmning och professionaliseringssvårigheter. När den sociala hemhjälpen implementerades 1944 skapades en ny grupp av hushållsarbetskraft, utbildade, anställda av kommunen och med ett relativt gott arbetsrättsligt skydd. Men även denna yrkesgrupp mötte problem. Samtidigt som omsorgsdelen var en viktig del i deras yrkesidentitet så var det också den som delvis hindrade ett fullt professionaliserande.

– AV KARIN CARLSSON

Hemvårdarinnan – utvald och utbildad. Hon städade, lagade mat, tog hand om barn – och hon gjorde det snabbt och effektivt. Genom det statliga utredningsmaterialet träder en bild fram som påminner om en uniformsklädd hjältinna som ryckte ut till barnfamiljer för att ersätta eller bistå en sjuk eller utarbetad husmor.

Hemvårdarinnan utgjorde basen för den sociala hemhjälpen. Hon var kommunalt anställd men med statligt subventionerad lön. Innan hon tog plats i hemmen genomgick hon en 15 månader lång utbildning som bland annat inkluderade hemsjukvård, hushållsekonomi, psykologi och praktiska moment såsom städning, tvätt och matlagning. Och det är just detta – det husliga arbetet – som står i fokus för denna artikel.

Den sociala hemhjälpen implementerades i en tid när det husliga arbetet på flera sätt var en central samhälllig fråga. De husliga utbildningarna var många och Hemmets forskningsinstitut hade sedan 1944 arbetat aktivt för att både rationalisera och teknifiera detta görande. Perioden har också kallats för husmoderns epok. I relation till detta kan hemvårdarinnan betraktas som en professionell husmodernersättare som skulle överta de arbetsuppgifter som hade slitit ut husmodern – eller riskerade att göra det. Men lika påfrestande som det husliga arbetet var för husmodern var det också för hemvårdarinnan. Trots hennes kompetens fanns en uttalad oro för att arbetet skulle medföra hemvårdarinnans överansträngning.

Genom den sociala hemhjälpen finns möjlighet att synliggöra föreställningar kopplade till det reproduktiva arbetet. Förutom att visa på de bilder som producerades av det husliga arbetet – både i relation till hemvårdarinnan och i relation till husmodern – vill jag diskutera huruvida ambitionerna att professionalisera kåren paradoxalt nog också kan förstås

som en av de centrala orsakerna till hemvårdarinneyrkets relativt kortvariga existens. Men först en kort bild av den sociala hemhjälpens uppgång och fall.

Den sociala hemhjälpen – en snabb överblick

En stor del av det socialpolitiska reformprojekt som pågick under 1930- och 1940-talet var riktat mot familjen. När den första utredningen kring den sociala hemhjälpen presenterades 1943 så kunde också tydliga familjepolitiska motiv skönjas. I fokus stod barnfamiljernas behov av hemhjälp och i utredningen argumenterades för att hemmets skötsel och barnens omvårdnad inte skulle äventyras i de fall modern var utsliten eller sjuk.

Familjens centrala plats i den politiska diskussionen brukar härledas till Alva och Gunnar Myrdals bok *Kris i befolkningsfrågan* som gavs ut 1934. Där presenterade de en mängd förslag till sociala reformer tänkta att underlätta familjernas vardag vilket vidare skulle vända den negativa nativitetstrenden. Det hela ledde till att en mängd utredningar tillsattes där familjen placerades i centrum. Förslaget kring social hemhjälpsverksamhet utgjorde alltså en av dessa.

Redan 1944 beviljade riksdagen bidrag till avlöning för de första 512 hemvårdarinnorna. Året efter hade antalet ökat till 1 038 för att 1960 ha stigit till strax över 3 700. För att ge en bild av verksamhetens omfattning kan nämnas att 88 000 familjer fick hjälp 1952 och att det tio år efter verksamhetens implementering endast var åtta kommuner som inte hade någon form av social hemhjälpsverksamhet. Även om verksamheten fram till 1960 genomgick en konstant, om än något försiktig, expansion så uppfattades dess kapacitet som bristfällig. 1955 fick till exempel 10 000 ansökningar om hemhjälp avslag på grund av att antalet hemvårdarinnor var för få. Att behovet var större än tillgången på hemvårdarinnor utgjorde en återkommande diskussion både inom hemvårdarinneförbundet och på den statliga nivån.¹

Men verksamheten blev kortlivad, i alla fall såsom den ursprungligen var tänkt att fungera. 1960 ersattes det statliga bidraget med ett schablonbidrag vilket var tänkt att ge kommunerna större frihet att själva anpassa sina samhällliga insatser utefter lokala behov. Men redan innan detta bidrag upphörde hade den sociala hemhjälpen ändrat karaktär och i allt större grad kommit att rikta sig mot den äldre delen av befolkningen. Kommunernas intresse för att ad-

ministrera hemhjälpen svalnade också efter bidragets upphörande. Sociologen Lars Evertsson, som i sin avhandling jämfört professionaliseringsprocessen för tre olika kvinnliga yrkesgrupper med tydliga välfärdsstatliga funktioner, förklarar verksamhetens relativt korta existens bland annat med hemvårdarinförbundets svårigheter att rekrytera medlemmar samt att de öppningar som staten lämnade för rekrytering av utbildad arbetskraft underminerade kårens kvalitativa anspråk och funktion.²

Familjen som central målgrupp

Föreställningar kring familjens centrala plats i samhället, och moderns roll i sammanhållandet av denna enhet, genomsyrar de utredningar som publicerades kring den sociala hemhjälpen. Verksamheten var tänkt att hindra en tillfällig splittring av familjen och om modern var sjuk skulle hon om möjligt vårdas hemma och barnen skulle inte heller behöva skiljas från familjen.

Även om ambitionen var att *alla* i samhället skulle ha tillgång till den sociala hemhjälpen så var det barnfamiljerna som skulle prioriteras. Vidare gavs mindre bemedlade familjer förtur. Så även om äldre, ensamstående och ensamstående sjuka var uttalade målgrupper kommer jag nedan att lyfta fram just familjen. Eller mer precist: husmodern.

Hem- och förvärvsarbete hos husmodern

Som redan nämnts brukar 1950-talet karaktäriseras som husmoderns epok vilket innebar att det dominerande idealet medförde en uppdelning av ansvarsområden där mannens roll blev familjeförsörjarens, medan kvinnans ansvar riktades mot hem och barn.

Olika kvinnoorganisationer och enskilda aktörer arbetade under perioden aktivt för att öka husmoderns och det husliga arbetets status, något som formulerades som en emancipatorisk strategi i den mening att kvinnans ställning i relation till mannen skulle bli mer jämlik om synen på det husliga arbetets ställning förbättrades.

Parallellt med denna ideologiska grundbas fanns dock öppningar för ett annat kvinnoideal: den förvärvsarbete hos husmodern. Oavsett om hemvårdarinnan ersatte den hem- eller förvärvsarbete hos husmodern så kan hennes närvaro i detta sammanhang tolkas som en möjlig väg för ett bibehållande av en traditionell genusarbetsdelning i hemmet. Om husmodern inte hade möjlighet att utföra sina sysslor

kunde alltså hennes roll och funktion ersättas av hemvårdarinnan.

I utredningen kring den sociala hemhjälpen från 1952 framställs familjer med förvärvsarbete hos modern som en helt ny »hushållstyp» där minsta förändring av vardagens struktur och planering riskerade att skapa verkliga problem. Att den förvärvsarbete hos husmodern skulle klara av dubbla arbeten var inte tänkbart och ett samhälleligt övertagande av barn tillsyn och städning ansågs vara av »hög angelägenhetsgrad» och »helt naturligt synnerligen önskvärt».³

Den hemarbete hos husmodern förväntades däremot klara av hemmets skötsel på egen hand. Här skulle den sociala hemhjälpen istället sättas in om hon på grund av bristande arbetsförmåga, sjukdom, behov av vila eller överansträngning inte kunde sköta hushållsarbetet.⁴

Den bild som förmedlas av husmoderns arbete är allt annat än ett lustfyllt görande. Arbetet beskrivs istället som »synnerligen hårt och nervpåfrestande». Detta gällde inte minst vården av små barn vilken riskerade att isolera husmodern, något som vidare betraktades som ett möjligt hot mot husmoderns fysiska och psykiska hälsa.⁵

1940-talets viktigaste sociala reform?

Både i de diskussioner som sker på riksdagsnivå och i det offentliga utredningsmaterialet återkommer mycket positiva skildringar av den sociala hemhjälpen. Den beskrivs vara »av allra största betydelse», »en angelägen social reform» eller som i utredningen från 1952 där verksamheten betraktas som en av 1940-talets mest betydande sociala reformer.⁶ Att bilden var så positiv kan delvis förklaras med att dessa aktörer argumenterade för en utbyggnad av den sociala hemhjälpen. Intressant är dock att även de kritiska rösterna hjälpte till att producera en positiv bild av verksamheten. När till exempel högern argumenterade för att det statliga bidraget borde avskaffas återgav de ändå samma bild av hemhjälpens betydelse som förespråkarna. De poängterade att dess betydelse »inte nog kan betonas» och att den hjälp hemvårdarinnorna bidrog med var både »allsidig» och »utmärkt».⁷ Här tycks inget utrymme funnits för en kritik mot verksamheten i sig. Däremot kunde invändningar göras mot själva formen och statens inblandning, framför allt vad gällde dess finansiella bidrag.

Utifrån det statliga utredningsmaterialet träder alltså en bild fram av en kompetent yrkeskår vars funktion ansågs vara ovärderlig. Det framgår tydligt

”Femton hemvårdarinnor ger hjälp åt 450 hem” löd rubriken till detta fotografi som visar hemvårdarinna Aina Wernberg och barnsköterskan Maj-Lis Tidlund i samspråk om ett par hemsyddas byxor. Foto: Morgon-Tidningen

att behovet var stort och hemvårdarinnans uppgift viktig. Av vikt är dock att i detta sammanhang poängtera att bilderna ovan skapades i relation *till* hjälpmottagarna. Det var deras situation som skulle underlättas. Frågan blir då vad som händer om fokus flyttas mot hemvårdarinnorna. Vad sker med detta görande, som i relation till husmodern beskrevs som både tungt och påfrestande, när en professionell hushållsarbetare övertar dessa sysslor? Men innan hemvårdarinnornas egna röster ska få plats vill jag visa hur

aktörer på statlig och kommunal nivå förhöll sig till just hemvårdarinnan och hennes arbetsuppgifter.

En statlig omsorg av hemvårdarinnorna?

Utredarna var medvetna om att hemvårdarinnornas arbetsuppgifter kunde vara mycket påfrestande. När de i en passage jämför hemvårdarinnan med hembiträdet så poängterade de att hennes uppgifter kunde

1952 fick 88 000 familjer hjälp av hemvårdarinnor. 1954 fick 10 000 ansökningar från familjer om hjälp avslag på grund av att det inte fanns tillräckligt många hemvårdarinnor. På bilden syns Emma Södergren från Linghed, Anna Ekblom från Lidingö och Elsa Jansson från Väster-
vik. Foto: Sallstedts, *Morgon-Tidningen*

vara både tyngre och mer krävande, något som accentuerades av att hon ofta arbetade i mindre bemedlade familjers hem.⁸ Denna medvetenhet gjorde också att utredarna rekommenderade vissa begränsningar gällande hemvårdarinnans arbetsuppgifter. Till exempel skulle hon inte kunna anlitas för stortvätt eller storrengöring, detta för att »[...] så långt som möjligt spara på deras krafter så att de icke utsättas för överansträngning [...]»⁹

Även socialstyrelsen, som hade det övergripande ansvaret för verksamheten, diskuterade denna risk. Detta ska inte enbart tolkas som en omsorg om hemvårdarinnorna då det här också fanns en helt annan rädsla inbäddad, nämligen risken för att kårens anseende kunde smutsas. Och socialstyrelsen gav kommunernas hemhjälpnämnder ansvaret för att hemvårdarinnorna inte överansträngdes och anledningen till detta var helt enkelt att om »[...] den sociala

Hemsystemen fick också hjälpa till med läxan. Fotografiet kommer från en statlig utredning om hem-systrar från 1952.

hemhjälpens verksamhetens framtida utveckling i hög grad beror på en god rekrytering av hemvårdarinnor, är det ytterst viktigt, att yrket icke råkar i vanrykte såsom alltför slitsamt.»¹⁰

Städa, vårda och upplysa

Så vad ingår i detta potentiellt slitsamma görande? Hemvårdarinnans arbetsuppgifter var tredelade. För-

utom de praktiska sysslorna som att städa, laga mat och tvätta var omsorgsarbetet en viktig del. I detta inkluderades till exempel enklare hemsjukvård och fostran av barn. Den tredje uppgiften var av upplysande och uppfostrande karaktär vilket innebar att hon skulle förmedla kunskap kring nya rön kopplade till både hygien och husligt arbete. Nära sammanlänkat med detta var tanken att hemvårdarinnan, genom sin person och närvaro, också skulle tjäna som

moraliskt föredöme. En uppgift som gjorde att den »personliga lämpligheten» vägde tungt vid rekryteringen – i alla fall på ett teoretiskt plan. Kraven på flexibilitet och personligt engagemang ansågs vara av vikt, något som synliggörs när utredningen från 1943 poängterar att en god hemvårdarinna

[...] med allvar och intresse [måste] ägna sig åt sin arbetsuppgift och vara beredd att åtaga sig tjänstgöring även under de svåraste och mest primitiva förhållanden. Hon måste genom sitt sätt att vara och verka ha förmåga att ingjuta hopp och förtröstan hos nödställda. Anpassningsförmåga är en nödvändig förutsättning för envar, som åtager sig tjänst i främmande hem [...]¹¹

Det visade sig dock att dessa kvinnor inte var helt lätta att finna. Urvalsmöjligheterna vid rekrytering av elever till hemvårdarinneutbildningen beskrivs i utredningen från 1952 som »inte alltid tillfredsställande».¹² Samtidigt som målet var att hålla hårda utbildnings- och kompetenskrav diskuterades med tiden en uppluckring av desamma i hopp om att kunna öka tillströmningen. Visionen om en utbildad, kompetent och skicklig hemvårdarinnekår blev i praktiken svår att genomföra. Behovet av hemvårdarinnor kom slutligen att överskugga kompetenskraven och det öppnades upp för alternativa utbildningsvägar samtidigt som dispensmöjligheterna blev allt fler.

Inom förbundet levde dock hemvårdarinneidealet kvar. Frågan blir då hur denna kompetenta, flexibla, utbildade, inkännande hemvårdarinna själv uppfattade sitt arbete. En glimt av detta kan nås genom kårens egen medlemstidning *Hemvårdarinnan*. Genom denna kan deras eget förhållningssätt till arbetet synliggöras, bland annat genom de många gånger känslosamma berättelser kopplade till arbetet som medlemmarna skickade in till tidningen.

Omsorgsdimensionens betydelse

Hemvårdarinnorna beskrev även de sitt arbete som tungt, slitsamt och både mentalt och fysiskt krävande. Att de hjälpmottagande familjernas hushåll ofta kunde sakna vatten, avlopp och funktionella hushållsredskap medförde att arbetet kunde försvåras ytterligare.¹³ Hur hemvårdarinnorna hanterade dessa bristfälliga resurser är ett återkommande tema i tidningen. Det kan handla om hur en trasig pump tvingar henne att smälta snö för att få tillgång till vat-

ten som skulle användas till både matlagning och tvätt av barn eller hur hemvårdarinnan, med en torftig tillgång till råvaror, lagar den godaste maten barnen smakat.¹⁴ Även om dessa berättelser också fungerade som ett sätt att skapa bilden av en kompetent och initiativrik hemvårdarinna som löste de mest svåra situationer – och där också de mer extrema fallen blev underhållande och intressanta att återge – så ger de samtidigt en bild av deras vardag och verklighet.

Även om hemvårdarinnans primära uppgift handlade om det praktiska hushållsarbetet så var det omsorgsdimensionen som fick mest utrymme i tidningen. Trots att också dessa uppgifter beskrivs som krävande så var det här de fann tillfredsställelse i sitt arbete.

När tidningens redaktör vid ett tillfälle uppehåller sig vid hemvårdarinnans slitsamma kroppsarbete lyfter hon fram de omsorgsbetonade uppgifterna som en slags kompensation. Väl medveten om att familjernas »lidandehistorier» och att de »[...] otaliga problem som människor brottas med på familjelivets område, och som gör dem olyckliga och splittrade [...]» kan vara svåra för hemvårdarinnorna att hantera, så menade redaktören att det ändå var närheten till hjälpmottagarna, och de förtroliga samtalen med dem, som gjorde att så många trivdes och höll ut i yrket.¹⁵

Professionaliserad omsorg – en möjlighet?

Denna inställning – att hjälpa och sätta familjen främst – kom att stå i konflikt med vissa av kårens arbetsrättsliga strävanden. Till skillnad från den allmänna regleringen av arbetsförhållanden kopplad till huslig arbetskraft på den öppna marknaden hade hemvårdarinnorna till exempel både reglerad lön och eget boende. Arbetstiden utgjorde dock ett problem. I tidningen återkommer diskussioner kring de långa (och många) arbetsdagarna vilka beskrivs som tärande. En begränsning av arbetstiden betraktades som en förutsättning för att hemvårdarinnorna skulle orka i längden.¹⁶ Det paradoxala blir här att en reglerad arbetstid samtidigt stod i konflikt med familjernas behov – och för hemvårdarinnorna var det ju dessa som stod i främsta rummet. Här pågick med andra ord dubbla rörelser. För samtidigt som arbetstidens begränsning ansågs vara av vikt betraktades en reglering av den samma som en omöjlighet. När frågan diskuterades under ett hemvårdarinnemöte i Ludvika var deras linje tydlig: »[b]ara tanken på att en hemvårdarinna inte skulle ta hänsyn till småbarn

Med rubriken »Herre som tycker om barn har blivit hemvårdare nr 1» David Rydberg, på bilden med åtta månader gamla Sara, var Sveriges första manliga hemvårdare. Foto: *Morgon-Tidningen* 1948

eller sjuka människor, som inte kan lämnas ensamma, avisades på det bestämdaste.»¹⁷

Ytterligare ett exempel kom från *Hemvårdarinnsans* redaktör som genom en indirekt uppmaning om flexibilitet skriver att

[...] tidigt infinna sig på arbetsplatsen för att småbarn ej kan lämnas ensamma då familjefadern går till sitt arbete det är för oss en naturlig sak. Det är liksom detta, att få lov att ta hänsyn till människor, som skulle ge vårt arbete en viss charm. Man känner att man har en uppgift i livet.¹⁸

Omsorg som strategi?

Den bild av görandet som träder fram genom tidningen är fylld av dubbelhet. Det beskrivs som tungt och krävande samtidigt som det, trots den låga lönen och de många gånger långa arbetsdagarna, skänkte stor tillfredställelse. Familjernas uppskattning och tacksamhet användes sedan som kompensation för de delar av arbetsförhållandena som var mindre fördelaktiga. Är det då möjligt att säga att den omvårdande dimensionen av det husliga arbetet underminerade kårens professionaliseringssträvanden samtidigt som det var just denna del av det husliga arbetet som skapade yrkes stolthet och värdighet? Detta öppnar upp för en möjlig tolkning av omsorg som strategi. Yrket blir att likna vid ett kall som medförde att arbetsrättsliga anspråk fick ge vika för familjernas behov.

Avslutningsvis får ett förslag till Hemvårdarinnsång, som publiceras i tidningen 1951, utgöra en målade illustration för hemvårdarinnsans förhållningsätt till sitt arbete. Till melodin »O, hur stort att tro

på Jesus uti unga år» skulle »Hur stort att tjäna» sjungas:

Tänk hur stort det är att tjäna uti kärlek här,
kunna ge sig själv i ospart nit,
hjälpa åldringar och sjuka, småbarn här och där,
arbeta med glädje och med flit

Har du sett vad barnaögon stråla ömt mot dig,
då du tog dem upp uti din famn?
Det är lön för mödan denna lycka innerlig,
då du nämns ibland med mammans namn.

Tänk att kunna glömma bort sitt eget ringa jag,
För att hjälpa någon nödställd själ.
Och att veta att en insats, lika stor var dag
utföres av oss till nästas väl.

Tänk vad glädje blott ett vänligt ord av oss kan ge
åt en sjuk och nedstämd liten mor
och nog bli vi glada själva bara av att se
vilken tillit till oss hos dem bor

Kanske att vi många gånger tröttna i vårt kall,
tänka sluta nu med släp och slit
då vi tvättar, diskar, städar rum och kök och hall
lagar mat i mängd för stor aptit

Låt oss ej förtröttnas, systrar med att göra väl
tro på Gud. Han giver kraft var stund.
Han som lagt ner kärleken till nästan i vår själ
Giver oss en glädje rik och sund.

Låt oss sprida glädje på det åkerfält vi fått,
låt oss så den goda säden ut.
Kanske alltid vi ej skörda vad vi själva sått.
Kärleken dock segra skall till slut.¹⁹

NOTER - OMSORG SOM STRATEGI

1 Sou 1952:38 *Hemhjälp* s. 50, 95; SOU 1955:29 *Sambället och barnfamiljerna* s. 37–39; *Sociala meddelanden* 1954:1 s. 31; Motion AK 1957:345.

2 Evertsson, Lars: *Välfärdsolitik och kvinnoyrken. Organisation, välfärdsstat och professionaliseringens villkor*, Umeå 2002.

3 SOU 1952:38 s. 15.

4 SOU 1952:28 s. 44.

5 Motion FK 1950:9; SOU 1955:29 s. 87.

6 SOU 1952:38 s. 63, 18f.

7 Motion FK 1959:114 se även t ex Motion FK 1957:260; Motion FK 1958:279.

8 *ibid.* s. 51.

9 SOU 1952:38 s. 49.

10 *Socialstyrelsens råd och anvisningar* 1946:42 s. 20.

11 *ibid.* s. 53.

12 SOU 1952:38 s. 47.

13 Se till exempel *Hemvårdarinnsan* 1958:2 s. 10f.; 1951:3 s. 2; 1959:1 s. 2; 1956:2 s. 2.

14 *ibid.* 1956:4 s. 7f; *ibid.* 1951:2 s. 4f respektive 1951:1 s. 3 och 1956:1 s. 8.

15 *ibid.* 1951:3 s. 2.

16 *ibid.* 1951:1 s. 2; 1951:3 s. 2; 1951:2 s.7.

17 *ibid.* 1951:3 s. 2.

18 *ibid.* 1956:2 s. 2.

19 *ibid.* 1951:3 s. 8.

KARIN CARLSSON

är doktorand vid Historiska institutionen vid Stockholms universitet. Hon arbetar på en avhandling med arbetstiteln *Hemarbete som problem och hemvårdarinnsan som lösning. Den sociala hemhjälpen 1944–1960.*

SKF i Brasilien. Foto: Agnaldo S. Maciel

Facket och globaliseringen

Mellan olika intressen

FFI och europeisk arbetskraftsmigration 1949–1956

De stora arbetsrelaterade migrationerna i Europa under efterkrigsdecennierna ställde den internationella fackföreningsrörelsen inför viktiga och ibland besvärliga frågor. Å ena sidan fanns det en förståelse för att migranternas arbetsprestationer kunde omvandlas till ökat välbefinnande i invandringsländerna, vilket arbetarklassens medlemmar potentiellt kunde få del av. Men å andra sidan kunde migrationerna också innebära utmaningar eller rent av problem för den fackliga rörelsen. Den internationella klassolidariteten kunde ställas på sin spets när invandrings- och utvandringsländernas intressen ställdes mot varandra. – **AV JOHAN SVANBERG**

Mycket av fackföreningsrörelsens officiella migrationspolitik på internationell nivå utvecklades och artikulerades inom ramarna för den Fria fackföreningsinternationalen (FFI). Det övergripande syftet med denna artikel är att undersöka FFI:s attityder och eventuella problembeskrivningar i anknytning till arbetskraftsmigrationer inom Europa under konfederationens första konstituerande år, 1949–1956. Jag fokuserar delar av en enkätundersökning som genomfördes bland medlemsorganisationerna 1952 angående upplevda migrationsproblem, samt några av de frågor som diskuterades på den första stora internationella migrationskonferensen som FFI anordnade i Genève 1956. Därutöver berör jag inledningsvis också de första FFI-kongressernas deklarerade kring migrationsfrågor.

FFI uppmärksammar arbetskraftsmigrationer

Under FFI:s första kongress i London 1949 artikulerades dess långsiktiga ekonomiska och sociala målsättningar i manifestet med slagorden »Bröd, Frihet, Fred». Ett engagemang för Europas fortsatta återuppbyggnad sågs som en av internationalens första och viktigaste uppgifter. Då fanns det inget utrymme för någon överksam arbetskraft.¹

Med nära anknytning till frågor om återuppbyggnad och tillväxt behandlade Londonkongressen migrationsfrågor. Det deklarerades att migration var ett tänkbart medel för att lösa de enorma försörjningsproblem som många så kallade överbefolkade länder stod inför:

We recognise that in some few countries the needs of the population may be so great in relation to available resources that no reasonable amount of national or international effort can provide them, where they are, with an adequate standard of living. In such cases the voluntary migration of workers should be encouraged and facilitated, with adequate safeguards both for themselves and for the workers of the countries to which they migrate. In all cases immigrants should be employed on conditions of work and at wages which are not less favourable than in the country of adaptation.²

Under de följande kongresserna i Milano 1951, Stockholm 1953 och Wien 1955 framhölls på motsvarande sätt emigrationsbehovet från länder med arbetslöshetsproblem och att människors rörlighet från dessa områden skulle uppmuntras, i alla fall så länge de inte hotade den fulla sysselsättningen i mottagarländerna.³

På deklaraionsnivå var alltså de första kongressernas grundattityder till migration synnerligen positiv. Människors rörlighet skulle uppmuntras och underlättas. Men samtidigt framgår att detta enbart gällde om människor inte kunde försörja sig inom den egna nationens gränser. Idealet var att inget land skulle vara så pass »underutvecklat» att något emigrationsbehov existerade.

Likväl var kongressernas principdeklaraioner i praktiken tämligen innehållslösa. Åtminstone var de uddlösa. De säkerhetsåtgärder som utlovades 1949 preciserades inte, och kan därför knappast ha varit förpliktigande på något sätt för medlemsorganisationerna. Det var politiska riktlinjer som stakades ut. FFI:s officiella syn på sambandet mellan migration och välbefinnande uttalades, men det var sedan upp till var och en av medlemsorganisationerna att välja sina egna strategier utifrån de olika nationella förutsättningarna.

Fördjupad problemorientering – 1952 års enkätundersökning

Efter andra världskriget blev Italien Europas viktigaste arbetskraftsexporterande land. Det var därför långt ifrån en slump att det var just den italienska medlemsorganisationen Confederazione Italiana dei Sindacati Liberi (CISL) som på allvar lyfte problem

förknippade med migrationsrörelserna till FFI:s dagordning.

På ett direktionsmöte 1952 behandlades och godtogs en framställan från CISL om att arbetskraftsmigranterns villkor i olika invandringsländer skulle studeras närmare.⁴ CISL yrkade på att migranterna borde skyddas mer effektivt, och att de ifråga om löner, arbetsvillkor, socialförsäkringar och arbetslöshetsunderstöd skulle ha samma rättigheter som medborgarna i invandringsländerna. Några fungerande säkerhetsåtgärder som det så självklart talades om i 1949 års principdeklaration existerade alltså inte i realiteten. CISL påpekade dock också att migranterna inte bara skulle ha samma rättigheter som infödda arbetare, utan även »the same duties and obligations, more particularly towards the trade union organisations».⁵ Allt detta innebar i klartext att den italienska organisationen inte var tillfreds med de villkor som italienare sattes att arbeta under i andra länder, och förmodligen också att medlemsorganisationer i olika invandringsländer inte var belåtna med migranternas fackliga organisering.

Direktionen delegerade ansvaret för en dylik utredning till generalsekreteraren J H Oldenbroek. Denne arbetade i sin tur fram ett frågeformulär som skickades ut till medlemsorganisationerna. Både utvandrings- och invandringsländer inkluderades i utredningen. Men av frågorna att döma var Oldenbroek främst intresserad av erfarenheter från invandringsländerna, fastän det var ett utvandringsland som hade lyft frågan. Den viktiga frågan som behandlade urvalet av arbetskraftsmigranter var till exempel formulerad ur ett immigrationsperspektiv: »Do you think that a stricter and more careful selection of immigrants should be made?»⁶ Inget större intresse riktades alltså än så länge mot eventuellt upplevda problem i utvandringsländerna, såsom exempelvis rekrytering av personer i arbete eller av arbetskraft som utvandringsländerna själva ansåg sig vara i behov av.

Fackliga organisationer från elva länder besvarade den utskickade enkäten, varav åtta kan karakteriseras som invandringsländer (Belgien, Frankrike, Kanada,

Nya Zeeland, Schweiz, Storbritannien, Sverige och USA) och tre som utvandringsländer (Holland, Italien och Österrike).⁷ En närmare undersökning av ett par av de inkomna svaren på Oldenbroeks frågeformulär kan ringa in de frågor som medlemsorganisationerna förknippade med migrationsproblem vid den här tidpunkten. Eftersom frågorna i hög grad riktade sig till mottagarländer har jag valt ut två organisationer från länder med markant nettoinvandring efter andra världskriget, Schweizerischer Gewerkschaftsbund (SGB) och svenska LO. Länderna representerar två skilda typer av invandrings- och invandrarpolitik, det schweiziska gästarbetarsystemet mot den svenska assimileringspolitiken.

FFI:s analys av enkätsvaren kom sedermera att ligga till grund för många av de ståndpunkter som konfederationen intog i migrationsfrågor. Studien refererades i organisationstidskriften *Free Labour World* och 1954 publicerades ett sjuttiosidigt häfte, *Problems of International Migration*, där de huvudsakliga resultaten dis-

kuterades.⁸ Genom FFI:s skrift kan jag också kontrastera SGB:s och LO:s uttalanden mot CISL:s ståndpunkter.

När det gällde löner och arbetsvillkor var SGB och LO rörande överrens om att det inte förekom någon diskriminering. Invandrare ansågs vara berättigade till samma löner och ha lika arbetsförhållanden som infödda med samma yrken, antingen genom avtal eller genom lagstiftning.⁹ SGB:s kommentar i detta sammanhang kan förmodligen ses som representativ för fackföreningsrörelsen i dess helhet:

The trade unions keep a careful watch to ensure that foreign workers are not employed under less advantageous conditions than Swiss workers. This is primarily a self-defence, to avoid competition from foreign workers.¹⁰

Den schweiziska fackföreningsrörelsen ville alltså undvika underbudskonkurrens. Lika löner och lika arbetsförhållanden sågs som ett egenintresse ur de infödda, organiserade arbetarnas perspektiv.

Inte desto mindre lyfte SGB i sitt svar fram den

Under FFI:s kongress i Stockholm 1953 framhölls precis som under kongresserna i Milano 1951 och i Wien 1955 emigrationsbehovet från länder. Arbetarnas rörlighet uppmuntrades, i alla fall så länge de inte hotade den fulla sysselsättningen i mottagarländerna. Under kongressen 1953 gjordes bland annat ett besök på Runöskolan, i mitten syns Thorvald Karlbom. Foto: Hernried

FACKET OCH GLOBALISERINGEN

tydliga etniska arbetsdelning som hade utkristalliserats i Schweiz. Invandrade arbetare

are primarily employed in so-called 'trades where there is a shortage', which Swiss workers now only seldom or hardly ever enter. Foreign workers are therefore primarily to be found in agriculture, the hotel trade, domestic work, and as unskilled workers in industry and branches where wages and working conditions [...] in themselves are slightly less good than in other trades and branches.

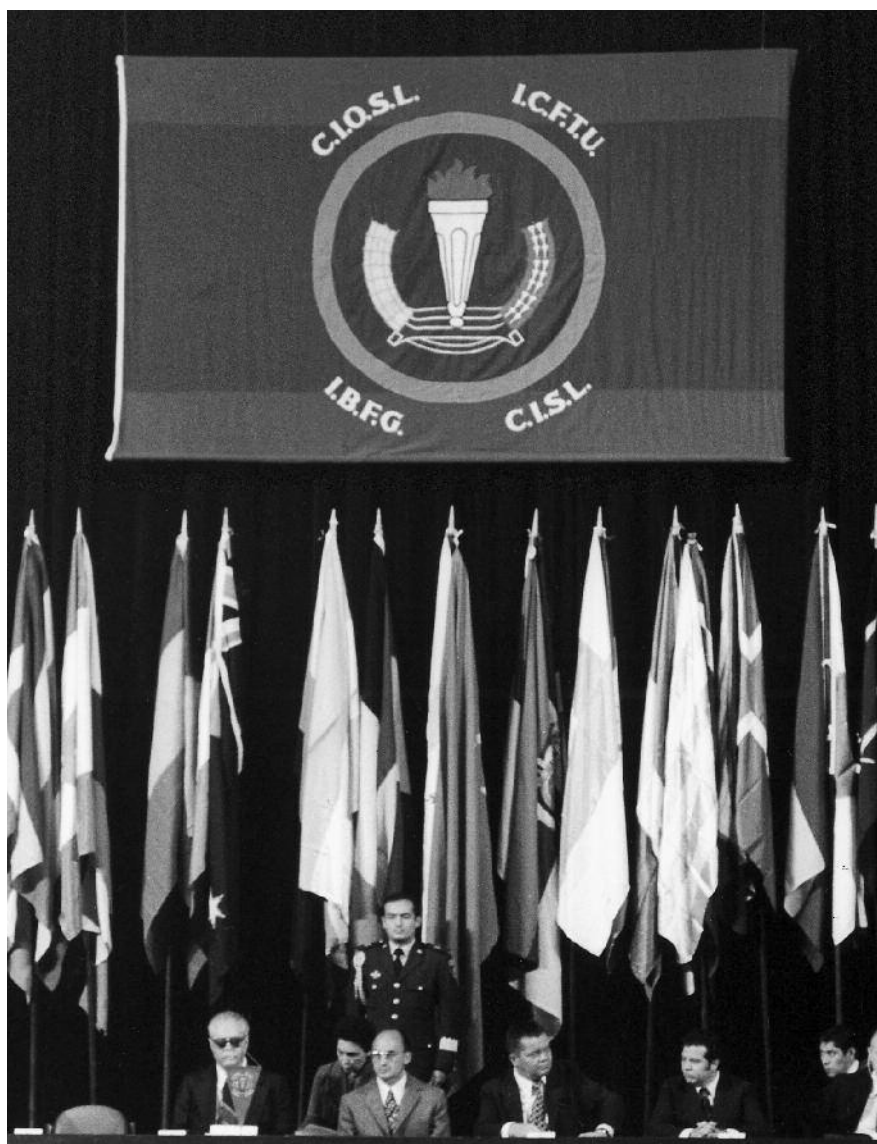
Huruvida SGB såg detta som ett problem framgår inte. Indirekt innebar emellertid bristen på problematisering ett passivt accepterande av både gästarbetarsystemet i sig och att de tillfälliga gästerna hade lägre löner och sämre arbetsförhållanden än infödda. Så länge invandrarna tilldelades arbeten som schweiziska arbetare ändå inte ville ha var de teoretiskt inte längre något hot. Egenintresset som motivation för att se till att de invandrade arbetarna hade godtagbara arbetsförhållanden föll då bort.

LO menade på ett liknande sätt att det var »ganska självklart att immigranter», såvida de inte hade några speciellt attraktiva kunskaper eller yrkesutbildningar, »får börja med att ta arbeten, som den inhemska arbetskraften kanske anser mindre goda». Enligt LO låg orsaken till denna arbetsdelning främst hos invandrarna själva, enär skillnader kort och gott förklarades med immigranternas okunnighet om det svenska arbetslivets möjligheter samt med de språksvårigheter som förelåg.¹¹ Jesper Johansson som studerar LO:s ideologi och praktik i relation till den invandrade arbetskraften under efterkrigsdecennierna hävdar att ord som »anpassning» och »anpassningsproblem» ofta förekom i LO:s retorik. Han menar att det fanns ett

underförstått utpekande av invandrarna som det »sociala problemet» [...] som måste utsättas för samhällsliga hjälpåtgärder för att kunna 'anpassas' till de befintliga strukturerna.¹²

Om migrantarbetarna bara lärde sig det svenska sättet skulle de följaktligen klara sig bättre. Problemen försköts på så sätt från det fackliga ansvaret och projicerades istället på invandrarna själva och deras uttalade brist på assimilering.

CISL reagerade däremot annorlunda: även om italienare utomlands formellt hade lika höga löner som de infödda arbetskamraterna när de utförde samma arbetsuppgifter förekom det andra typer av diskriminering. CISL upplyste om att emigranterna ofta tilldelades uppgifter som inte motsvarade deras

o mundial de la confederación internacional de organizacion
ingress international confederation of free trade unions
ingrés mondial de la confédération internationale des syndi
ress internationaler bund freier gewerkschaften

På FFI:s direktionsmöte 1952 behandlades en framställan från CISL om att arbetskraftsmigranternas villkor i olika invandringsländer skulle studeras närmare. CISL ville att migranterna skulle skyddas mer effektivt. Bilden är tagen under FFI:s kongress 1970. Foto: Rune Blomkvist

kvalifikationer och att de inte sällan sattes att utföra de arbeten som hade de lägsta förtjänsterna. Det påpekades också att invandrare förbisågs vid befordringar.¹³ Explicit var den kritiska udden riktad mot arbetsgivarna och deras behandling av den importerade arbetskraften. Men mer underförstått anmärkte CISL därigenom också på fackföreningarnas bristande förmåga att ta tillvara de invandrade arbetarnas intressen i invandringsländerna.

Ett problem som pekades ut av både SGB och LO var den bristande fackliga organiseringen.¹⁴ CISL som så att säga såg problematiken från det andra hållet hävdade att en anledning till invandrarnas ringa organiseringsgrad var de fördomar som florerade bland infödda arbetare och fackföreningsfunktionärer.¹⁵ Det är möjligt att dessa tendenser förstärkte varandra. Invandrarnas lägre organiseringsgrad förgäde de infödda, organiserade arbetarna, samtidigt som just denna upprördhet förstärkte immigranternas bild av sina nya arbetskamrater som främlingsfientliga.

I FFI:s publikation, *Problems of International Migration*, redovisades båda dessa sidor öppet och tydligt, men inte oväntat hystes en enorm tillförsikt till det fackliga medlemskapets innebörd och betydelse. Det underströks att det fackliga medlemskapet var »an important factor of adjusting immigrants to the life of the community in their country of adoption».¹⁶ I *Free Labour World* framhölls i liknande ordalag att medlemskapet »in itself helps [migrants] to face their problems».¹⁷ Bara migrantarbetarna betalade sina fackliga medlemsavgifter skulle följaktligen många problem vara ur världen.

Genom enkätstudien hade FFI nu definierat problemen. Arbetskraftsinvandrarna hade att anpassa sig till ordningen i det nya landet och såvida de inte betraktades som gästarbetare skulle de helst assimileras snarast möjligt. Två år efter att resultaten publicerades togs nästa stora steg i utformandet av en migrationspolitik. Sommaren 1956 samlades konfederationen till en konferens i Italien för att behandla migrationsfrågor.

The Trade Union Conference on International Migration 1956

Medlemsorganisationerna och de internationella fackföreningssekreteriater inbjöds att sända delegater och att kommentera dagordningen. Fem stora frågor stod på agendan:

- 1) internationell migration och arbetares levnadsstandard
- 2) samarbete mellan fria fackföreningar och myndigheter som handhar migrationsfrågor

- 3) överföring av fackligt medlemskap från utvandrings- till invandringsländer
- 4) migrantarbetares socialförsäkringar och
- 5) de fria fackföreningarnas förhållande till Intergovernmental Committee for European Migration (ICEM).¹⁸

Uppslutningen blev relativt god. Medlemsorganisationer från 17 länder och 4 internationella fackföreningssekreteriater deltog med representanter på konferensen. Därtill deltog observatörer från många andra viktiga, internationella organisationer med intresse för migrationsfrågor.¹⁹

Här anlitat källmaterial består i första hand av de förberedande dokument som skulle utgöra grund för diskussionerna. Det finns ett dylikt dokument för varje fråga på dagordningen. Eftersom de till stor del torde bygga på 1952 års undersökning är det sannolikt att mycket av medlemsorganisationernas problembeskrivningar har införlivats i dessa dokument. Genom ett officiellt uttalande som författades efter diskussionerna på konferensen är det också möjligt att undersöka huruvida konferensledningen fick gehör för de ståndpunkter som uttrycktes i de förberedande dokumenten.

Inom ramen för denna artikel finns det ingen möjlighet att analysera utgångspunkter och resultat vad gäller samtliga fem punkter på dagordningen. Jag har därför valt att framförallt koncentrera mig på den fråga som jag menar tydligast visar FFI:s grundinställning till arbetskraftmigrationer: internationell migration och arbetares levnadsstandard.

I likhet med de tidiga kongressdeklarationerna gav de förberedande dokumenten utan tvekan uttryck för en mycket positiv föreställning om migrationers potentiella effekter på arbetares levnadsstandard, både för migranterna själva och för andra arbetare i såväl invandrings- som utvandringsländer:

Once [migrants] are given work, they become sources of wealth, both through the product of their work and through their consumption capacity and this in turn benefits the economy in the immigration country. Furthermore, by relieving some of the pressure of population on the scarce resources of the emigration countries, international migration also contributes to the economic well-being of the workers living there.²⁰

Argumentationen var rak och enkel. Genom att flytta från problemområden till mer industriellt utvecklade länder med stor efterfrågan på arbetskraft antogs migranter kunna höja sin egen levnadsstandard, sam-

FACKET OCH GLOBALISERINGEN

tidigt som de både bidrog till välfärdsutvecklingen i invandringslandet och minskade trycket på utvandringslandet ifråga.

Det påpekades vidare att inget land i sig kunde antas vara överbefolkat, men att det däremot kunde finnas ett befolkningsöverskott i förhållande till den rådande ekonomiska situationen. På så sätt problematiserades begreppet »överbefolkning»:

»Over-population», regarded as a situation in which the available manpower is in excess of the existing level of exploitation of the resources of a country, can rightly be considered as a problem of economic underdevelopment. In such a case it will be logical to conclude that the solution to this problem lies primarily in accelerating the rate of economic development, thus progressively creating employment opportunities and raising living standards.

Som jag har visat ovan fanns dessa tendenser till att tolka »överbefolkning» i termer av ekonomisk underutveckling även i de tidiga kongressdeklarationerna. Hellre än migrationer ville FFI på längre sikt se investeringar och bättre utnyttjande av befintliga resurser i emigrationsländerna. Överbefolkningen skulle därmed kunna absorberas på plats genom att fler arbetstillfällen skapades. Det verkar således ha funnits en tilltro till det kapitalistiska systemets inneboende förmåga att lösa strukturella problem. Kapitalismen som ideologi vann ett starkt grepp om den reformistiska arbetarrörelsen med efterkrigsårens snabba tillväxttakt och genom det framväxande konsumtionssamhället. Retoriken betonade medbestämmande inom det kapitalistiska systemets ramar istäl-

let för dess avskaffande.²¹ Under det kalla kriget fanns det ingen plats för marxistisk klasskamp retorik inom den reformistiska arbetarrörelsen.²²

De mest akuta arbetskraftsproblemen antogs dock inte kapitalismen i sig självt kunna lösa direkt på plats. Arbetskraften skulle istället flyttas från områden där den för tillfället var överksam till länder där den antogs kunna göra bättre nytta. Migration var en lösning som FFI förespråkade på kort sikt.

Migrationens förmåga att generera välstånd uttrycktes följaktligen allra tydligast när det gällde invandringsländerna:

There are still countries where the available manpower is not sufficient to exploit the available resources to the full. It is clearly in the interests of these countries to foster immigration of people needed to exploit the resources [...] and in this way to contribute to the raising of living standards of the people.²³

Att tillväxtens frukter skulle komma arbetarklassens medlemmar till godo verkar i det närmaste ha tagits för givet i sammanhanget. Bara tillväxtkakan växte skulle också arbetarklassens tårtbit bli större.

Den på sikt uppenbara motsättningen mellan utvandrings- och invandringsländer verkar det däremot ha blundats för. Tillväxtregioner skulle tillföras arbetskraft för att kunna frodas, men parallellt önskade ju FFI också att ingen skulle behöva migrera för att finna ett arbete. Som sagt: utveckling i utvandringsområdena skulle på sikt prioriteras före folkomflyttningar. Om efterfrågeöverskottet skulle bestå i Nordvästeuropas mest utvecklade kapitalistiska länder skulle således ekvationen inte gå ihop.

CISL reagerade mot att italienare utomlands tilldelades uppgifter som inte motsvarade deras kvalifikationer. Bilden visar demonstrerande arbetare i Italien. Foto Metallarbetaren

Italien var under efterkrigstiden ett av de stora utvandringsländerna, idag är Italien ett invandringsland. Foto: Tore Johnson, Stockholm.

Det var dock ingen fullständig fri rörlighet över gränserna som förespråkades. Någon liberal låt-gå-princip var det aldrig tal om, utan arbetskraftens rörlighet skulle noga planeras och regleras; kapitalismens fria verkningar skulle med andra ord kringgärdas.

En fara sågs till exempel i att invandrare vid ankomsten inte hade insikter i gällande löne- och arbetsvillkor i invandringslandet, vilket

obviously endangers the standards enjoyed by the nationals. In extreme cases unscrupulous employers might use the immigrants for this kind of unfair labour competition and even employ them as strike-breakers.

Här tilldelades de nationella fackliga organisationerna centrala roller. Genom att utbilda invandrarna kring lokala arbetsmarknadsförhållanden antogs facket inte bara skydda dem mot diskriminering utan också undergräva det potentiella hotet. Bara fackföreningsrörelsen fick vara med om att planera migrationen skulle det i stort enbart komma gott ur den. I det skriftliga uttalandet från konferensen framhölls detta ännu tydligare. Den internationella migrationen

must be carefully planned and prepared and must be adjusted to the employment opportunities for the various skills and industries as well as to other factors which may determine the absorptive capacity of immigrant countries; and, that it is also necessary to select the emigrating workers accordingly [...] ²⁴

Invandringen skulle, enligt FFI, inte få överstiga efterfrågan på arbetskraft i respektive länder och den skulle vara specifikt riktad till utpekade branscher. Arbetslösa invandrare som riskerade att försvaga fackens förhandlingsstyrka skulle undvikas. Det var invandringsländernas intressen som skulle vara bestämmande och i första hand tillvaratas.

I det skriftliga uttalandet framhölls också vikten av att fackföreningsrörelsen vann inflytande över alla steg i migrationsprocessen. Målsättningen var att FFI:s medlemsorganisationer alltid skulle konsulteras av de nationella och internationella institutioner som på olika sätt berörde migrationsfrågor. Fackföreningsrörelsen önskade också delaktighet i »the selection of migrating workers, in the public care for them, and in the regulation of the flow of migration».²⁵ Hur väl den lyckades med denna breda politiska och sociala ambition torde ha skilt sig från land till land och ha varit beroende av styrkeförhållandena mellan arbete och kapital i respektive länder. Det var enbart målsättningen som var gemensam.

Arbetskraftsmigrationer, kapitalism och nationella gränser

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att FFI under 1950-talet bejakade det (kringgärdade) kapitalistiska systemets tillväxtkapacitet och att organisationen såg människors rörlighet som en viktig förutsättning för den fortsatta ekonomiska expansionen. Med en större andel människor i produktivt arbete skulle dörrarna till en förbättrad levnadsstandard öppnas för flertalet. I förlängningen hägrade kanske också den ideologiska segern; systemet i väst skulle genom ekonomisk utveckling förhoppningsvis visa sig vara överlägset de hårt styrda ekonomierna i öst. En premis för den positiva grundattityden till migrationer var emellertid att de var noga reglerade och att fackföreningsrörelsen gjordes delaktig i all planering. Migration skulle på intet sätt få ge upphov till arbetslöshet i något mottagarområde, vilket skulle undergräva fackföreningarnas maktpositioner.

Även om det var den italienska medlemsorganisationen CISL som på allvar lyfte frågan om migranternas villkor i sina nya länder till konfederationens agenda var det således ändå invandringsländernas perspektiv som fick företräde i den migrationspolitik som FFI utformade. Fastän det vackert talades om migrationers presumtivt goda utfall för såväl utvandrings- och invandring länder som för enskilda migranter, råder det ingen tvekan om att det var efterfrågan på arbetskraft som vägledde politiken. När

Oldenbroek genom sin enkätstudie 1952 försökte kartlägga medlemsorganisationernas erfarenheter av arbetskraftsmigrationerna var det likaså invandringsländernas problembeskrivningar som efterfrågades.

Samtidigt som rörligheten understöddes framstår migrationer i FFI:s deklamationer, policydokument och publikationer ändå som något närmast onaturligt. Migrationer framställdes som lösningar på kort sikt för att hjälpa vissa så kallade underutvecklade länder att bli av med betungande befolkningsöverskott. När väl dessa länder började exploatera befintliga resurser på ett mer effektivt och uttömmande sätt skulle de arbetslösa där kunna absorberas på plats och förvandlas till produktiva arbetare. Människor skulle då inte behöva flytta utanför sin egen nations gränser. Utgångspunkterna innehåller således tydliga

föreställningar om nationella eller etniska essenser. De socialt konstruerade kategorierna framstod som verkliga och fullt accepterade fenomen, och att överträda dess naturliga gränser sågs mest som ett nödvändigt ont.

Slutligen vill jag understryka att här analyserade dokument främst är deklamationer. Vad som faktiskt gjordes är en annan fråga. Hur väl fackföreningsrörelsen faktiskt lyckades i sina intentioner att bli en politisk aktör att räkna med i migrationsfrågor skiftade säkert från land till land. På samma sätt är det stor skillnad på att tala om att invandrare skall involveras i det fackliga arbetet till att faktiskt få det att hända, liksom det är en lång väg att vandra från att bara organisera invandrade arbetare till att låta deras perspektiv och erfarenheter vara med och bestämma fackliga problemformuleringar.

NOTER - MELLAN OLIKA INTRESSEN

1 För en översikt se Anthony Carew (red.), *The International Confederation of Free Trade Unions*, Bern 2000.

2 Citerat efter: *ICFTU Study Guide No. 2 – Problems of International Migration*, utgiven av FFI 1954, s. 10

3 Trade Union Conference on International Migration (TUCIM), »Agenda Item 1», den 15 juni 1956. Vol. 1651, FFI arkiv, International Institute of Social History (IISH).

4 Executive Board, Berlin 26–27 juni 1952, § 14. Vol. 15c, FFI arkiv (IISH).

5 »Draft circular-letter to our affiliated organisations in immigration and emigration countries», (odaterad). Vol. 2361, FFI arkiv (IISH).

6 »International Migration Problems», brev från Oldenbroek till »certain affiliated organisations», den 14 oktober 1952; »Questionnaire on problems of adjustment of immigrant workers», Vol. 2361, FFI arkiv (IISH).

7 *ICFTU Study Guide No. 2 – Problems of International Migration*, 1954, s. 32.

8 Charles A Orr, »The ICFTU and Migrations», *Free Labour World*, september 1953, s. 6–8; *ICFTU Study Guide No. 2 – Problems of International Migration*, 1954.

9 Brev från SGB till FFI, den 24 oktober 1952; bilaga till brev från LO till FFI, den 28 november 1952. Vol. 2376, FFI arkiv (IISH).

10 Detta och nästa blockcitat: Brev från SGB till FFI, den 24 oktober 1952. Vol. 2376, FFI arkiv (IISH).

11 Bilaga till brev från LO till FFI, den 28 november 1952. Vol. 2376, FFI arkiv (IISH).

12 Jesper Johansson, »Att anpassa till den 'normala' ordningen: Ideologi och praktik i LO:s invandrapolitik», Klas-Göran Karlsson, Eva Helen Ulvros & Ulf Zander (red.), *Historieforskning på nya vägar*, Lund 2006, s. 297.

13 *ICFTU Study Guide No. 2 – Problems of International Migration*, 1954, s. 35.

14 Brev från SGB till FFI, den 24 oktober 1952; bilaga till brev från LO till FFI, den 28 november 1952. Vol. 2376, FFI arkiv (IISH).

15 *ICFTU Study Guide No. 2 – Problems of International Migration*, 1954, s. 39.

16 *ICFTU Study Guide No. 2 – Problems of International Migration*, 1954, se kap. 4, (cit. s. 51).

17 Orr 1953, s. 8.

18 FFI cirkulär nr. 3 1956. Vol. 2371, FFI arkiv (IISH).

19 »Statement on International Migration Problems», den 18 juli 1956; »Provisional list of participants», den 7 juli 1956. Vol. 1651, FFI arkiv (IISH).

20 Detta och nästa blockcitat: TUCIM, »Agenda Item 1», den 15 juni 1956. Vol. 1651, FFI arkiv (IISH).

21 Jfr Donald Sassoon, *Hundra år av socialism: Väns-tern i Europa under 1900-talet*, Stockholm 2002, s. 211–213; Marcel van der Linden, *Transnational Labour History: Explorations*, Burlington 2003, s. 159f.

22 Tolkningen är inspirerad av Lars Olsson, *Gamla typer och nya produktionsförhållanden: Om rationalisering och medbestämmande, åldrande och solidaritet bland typografer i Sverige från slutet av 1800-talet till omkring 1960*, Lund 1986, s. 196f.

23 Detta och nästa blockcitat: TUCIM, »Agenda Item 1», den 15 juni 1956. Vol. 1651, FFI arkiv (IISH).

24 »Statement on international migration problems», den 18 juli 1956. Vol. 1651, FFI arkiv (IISH).

25 »Statement on international migration problems», den 18 juli 1956. Vol. 1651, FFI arkiv (IISH).

JOHAN SVANBERG

är historiker vid Växjö universitet och arbetar med en doktorsavhandling om invandring av arbetare och arbeterskor från Estland till Svenska Stålpresnings AB i Olofström efter andra världskriget.

År 1954 lämnade FFI in en protest till International Labour Organization (ILO) där man anklagade den sydafrikanska regeringen för brott mot organisationsfriheten. Den sydafrikanska arbetslagstiftningen ansågs vara klart diskriminerande, särskilt gentemot de svarta arbetarna. Foto: *LO-Tidningen*

Solidaritetsens pris

FFI och Sydafrika, 1949–1959

Den fria fackföreningsinternationalen (FFI), engagerade sig från 1950-talet och framåt i Sydafrika. Men detta engagemang styrdes ofta i högre grad av det kalla krigets avgränsning mot den kommunistiskt styrda Fackliga världsfederationen (FVF), och en strävan efter en stark reformistisk fackföreningsrörelse i Sydafrika och regionen än av en avsky inför apartheidsystemet i sig. – **AV FREDRIK LILJA**

Den internationella fackföreningsrörelsen var en av de organisationer som stod för motståndet mot apartheid i Sydafrika, exempelvis genom de bojkotter som genomfördes på 1960-talet. Internationell solidaritet har alltid varit ett av fackföreningsrörelsens ledord men solidariteten har samtidigt varit ett vapen i kampen mot internationellt kapital och inte nödvändigtvis en handling baserad på samhörighet med förtryckta grupper runtom i världen. Solidaritet över gränserna är därför mer komplicerat än det verkar vid en första anblick och även i vår tid är det ett ämne för debatt. Sanktionerna mot Sydafrika, från både fackföreningsrörelsen och andra organisationer, inleddes dock inte förrän efter Sharpvillemassakern 1960. I den här artikeln kommer istället perspektivet

att flyttas till 1950-talet i ett försök att visa hur den internationella solidariteten manifesterades i ett tidigare skede av den Fria fackföreningsinternationalen, FFI (International Confederation of Free Trade Unions, ICFTU), men även för att försöka beskriva solidaritetens komplexitet i en internationell kontext.

Samma år som FFI bildades, 1949, deklarerades att organisationen skulle bekämpa diskriminering på rasmässig grund men någon kritik mot apartheid i Sydafrika framfördes inte förrän 1952. Vid kongressen i Stockholm 1953 förstärktes denna linje då organisationen fördömde Nationalistpartiets brott mot mänskliga rättigheter men även hyllade den sydafrikanska fackföreningsrörelsens kamp mot lagstiftning som syftade till att försvaga den.¹

Nationalistpartiets politik var inte enbart ett förtryck av alla icke-vita utan även fackföreningsfientlig. Framförallt Suppression of Communism Act som antogs 1950 slog hårt mot arbetarklassens organisationer och alla som inte höll med Nationalistpartiet kunde enligt denna lag fällas för kommunistisk verksamhet, vilket till exempel innebar utestängning från all facklig verksamhet. De svarta arbetarna förvägrades dessutom enligt Industrial Conciliation Act från 1937 medlemskap i fackföreningar som godkändes

för kollektiva förhandlingar, vilket i praktiken innebar att de var utan fackliga rättigheter, och från och med 1953 förbjöds de att strejka.²

Under 1950-talets första år verkar det emellertid inte som att FFI planerade några aktioner gentemot Sydafrika. Visserligen uppmanade man 1953 FN att ingripa eftersom Nationalistpartiet kränkta mänskliga rättigheter³ men detta tyder mer på att apartheid ansågs vara en politisk snarare än en facklig fråga.

Initiativ från TUC

Under 1953 började det dock uppstå oro inom den sydafrikanska fackföreningsrörelsen. I samband med rapporter från de sydafrikanska representanterna vid Commonwealth Trade Union Conference framkom nämligen förslag att brittiska Trades Union Congress (TUC) borde skicka en delegation till Sydafrika för att dels undersöka lagstiftningens effekter för den sydafrikanska fackföreningsrörelsen, och dels undersöka möjligheterna till ett enande av densamma. Den sydafrikanska fackföreningsrörelsen var vid den här tiden splittrad i olika centralorganisationer, där den viktigaste skiljelinjen dem emellan, enligt TUC-delegationen, gick vid rasfrågan. TUC:s utsända menade att ett enande skulle bli svårt men än mer hotfullt för fackföreningsrörelsen ansåg de att Nationalistpartiets politik var.

Den sydafrikanska regeringen planerade emellertid ännu en lag, Industrial Conciliation Bill, som skapade oro i arbetarlednen. Den nya lagen syftade till att utöka apartheid då rasåtskillnadsprincipen skulle införas i fackföreningsrörelsen och inom industrin. Enligt 1937 års lag fick vita, asiater och färgade (ej svarta) vara med i samma fackförening, men nu skulle detta ändras och istället skulle den gamla föreningen delas upp i tre separata självstyrande fackföreningar. Dessutom skulle den nya lagen införa apartheid även inom industrin, där detta var genomförbart, så att varje rasgrupp fick varsin industriell sektor tilldelad sig. Åtskillnaden inom industrin innebar därmed att ingen grupp skulle få tränga sig på någon annan grupps sektor. Enligt rap-

porten verkade detta förslag skapa protester även hos många kapitalister som menade att det var opraktiskt och hotade att förstöra industrin.⁴

Protest till ILO

TUC-delegationens rapport presenterades i mars 1954 och skapade så pass mycket uppståndelse i fackföreningsvärlden att FFI i maj samma år valde att lämna in en protest till International Labour Organization (ILO) där man anklagade den sydafrikanska regeringen för brott mot organisationsfriheten. Den sydafrikanska arbetslagstiftningen ansågs vara klart diskriminerande, särskilt gentemot de svarta arbetarna.⁵ Protesten, som var tydligt inspirerad av TUC:s rapport, är på många sätt intressant och måste anses som en central del i FFI:s policy, då den utgör den första konkreta åtgärden mot apartheid och den sydafrikanska regeringen.

Själva tidpunkten för protesten är emellertid intressant. Att icke-vita diskriminerades i Sydafrika, och att svarta inte fick vara med i fackföreningar, kan inte ha kommit som en överraskning för den internationella fackföreningsrörelsen och det faktum att TUC-rapporten fick så pass stort genomslag bör därför med stor sannolikhet förklaras med att Nationalistpartiets lagar på allvar hotade vita fackföreningar. Det är visserligen fel att påstå att

diskriminering av svarta, asiater och färgade inte påverkade beslutsfattarna i FFI, då anti-apartheiduttalanden förekom under den här perioden. Om orsaken till protesten enbart hade varit den diskriminerande lagstiftningen hade dock denna kunnat skickas betydligt tidigare då så kallade Colour Bars hade funnits länge och exempelvis Suppression of Communism Act, som antogs 1950, i stor utsträckning riktades mot den svarta befolkningen. Intressant i sammanhanget är att enligt ett första utkast av den lagen skulle justitieministern ha kunnat förklara alla fackföreningar olagliga men innan den antogs ändrades

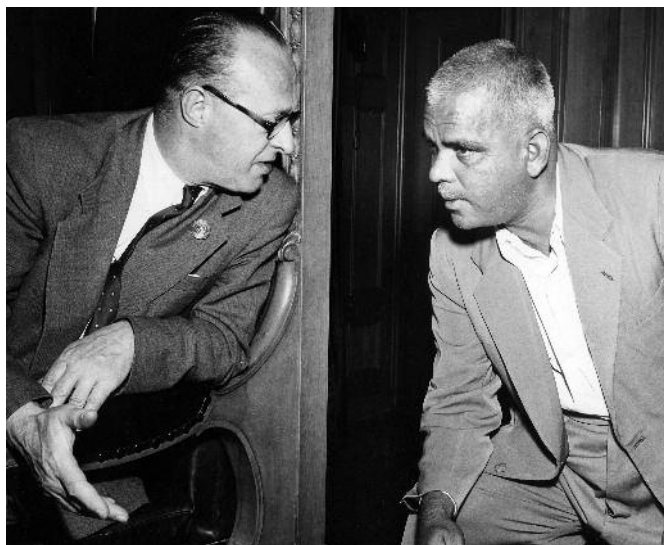
detta till att endast gälla de svartas.⁶ Gissningsvis hade reaktionerna kommit snabbara om det första utkastet antagits.

Generalsekreteraren i FFI, J. H. Oldenbroek, ansåg att Suppression of Communism Act var motbjudande, ett hot mot fackföreningsfriheten och en del av rasdiskrimineringen. Faktum är dock att FFI inte ville ha bort lagen i sig. Den skulle endast ändras så att det blev omöjligt för regeringen att använda den för att inskränka svarta, och andra, fackföreningars frihet.⁷ Det sydafrikanska beklädnadsförbundets ordförande E. S. Sachs, som själv blev förbjuden att delta i facklig verksamhet, informerades exempelvis FFI 1952 om anti-kommunistlagens tillämpning och krävde åtgärder.⁸ Detta uppmärksammades emellertid inte av fackföreningsinternationalen. Lagstiftningen riktad mot kommunistisk verksamhet var alltså inte enligt FFI fel i sig, utan endast att den användes godtyckligt i syfte att försvaga fackföreningar. Jakten på kommunister låg för övrigt i linje med den anti-kommunistiska policy organisationen hade. Som utbrytare från den World Federation of Trade Unions (WFTU) var kampen mot den kommunistdominerande konkurrenten ett viktigt inslag i FFI:s officiella hållning redan från början.⁹

Den sydafrikanska fackföreningsrörelsen hotad

Den sydafrikanska fackföreningsrörelsen var tydligt oroad över Nationalistpartiets politik och särskilt hotfull verkade den nya Industrial Conciliation Bill vara. En facklig organisation, South African Trade Union Council (SATUC), bildades till och med 1954 för att rikta fackligt motstånd mot lagen. Den nya lagen ansågs av SATUC vara en synnerligen dålig idé, då en splittring av en rasblandad fackförening i tre separata föreningar skulle innebära att den ursprungliga föreningens ekonomiska tillgångar skulle delas upp mellan de tre nya.¹⁰

Samtidigt skulle en apartheidindelning av fackföreningsrörelsen, enligt SATUC, innebära att färgade och asiater fick möjlighet att tävla med vita om arbete till en betydligt lägre lön då dessa hade en lägre levnadsstandard. I en vädjan till regeringen att se över den nya lagen fastslog SATUC därför att asiater och färgade inte utgjorde något hot mot vita så länge de var med i rasblandade fackföreningar. Det

I samband med rapporter från de sydafrikanska representanterna vid Commonwealth Trade Union Conference föreslogs att brittiska TUC borde skicka en delegation till Sydafrika för att dels undersöka lagstiftningens effekter för den sydafrikanska fackföreningsrörelsen, och dels undersöka möjligheterna till ett enande av densamma. Rapporten presenterades i mars 1954. Mannen till vänster på bilden är Sir Vincent Tewson, TUC:s generalsekreterare. Foto: Hernried

stora hotet mot den vita levnadsstandarden angavs istället komma från den ökande svarta arbetsstyrkan som på sikt kunde hota lönenivån.¹¹ Om det var just denna lag som de sydafrikanska representanterna oroade sig mest över vid samväldeskonferensen innebar det således att det inte var själva apartheidpolitiken som ledde till FFI:s protest till ILO utan de fackföreningsfientliga lagarna som i slutändan hotade att försvaga den sydafrikanska fackföreningsrörelsen och den vita levnadsstandarden.

SATUC:s bildande och kampanj mot den nya lagen visar också på den splittring som rådde inom den sydafrikanska fackföreningsrörelsen. När SATUC bildades fastslogs med majoritetsbeslut att svarta skulle uteslutas ur den nya organisationen, vilket upprörde en del fackföreningar som i mars 1955 beslutade att skapa en annan koordinerande organisation, South African Congress of Trade Unions (SACTU), som välkomnade alla etniska grupper. Denna organisation var samma år med och bildade Kongressalliansen tillsammans med bland annat ANC och skrev under Frihetsdeklarationen.¹²

Kampen om de svarta arbetarna

På FFI:s femte världskongress i Tunisien 1957 bestämdes att en permanent representant skulle skickas

till Sydafrika för att hjälpa till att återuppliva arbetarrörelsen där. Beslutet togs efter att organisationen skickat två representanter, Tom O'Brien och P. de Jonge, till Sydafrika för att undersöka förhållandena i landet. I representanternas rapport förespråkades ett ökat stöd till SATUC, alltså den organisation som bildades för att rikta fackligt motstånd mot Industrial Conciliation Bill.¹³ Dokumentationen angående rapporten och beslutet att skicka en delegation är dock bristfällig, varför inga långtgående slutsatser kan dras. Då rasåtskillnad inte var någon nyhet i Sydafrika och FFI valde att skicka en delegation året efter att denna lag antogs är det emellertid mycket som tyder på att det var den fackföreningsfientliga lagstiftningen, vilken även hotade den vita levnadsstandarden, som gjorde att organisationen uppmärksammade Sydafrika.

Två år efter det att O'Brien och de Jonge genomfört FFI:s första besök 1957 och avlagt sin rapport återvände de Jonge tillsammans med Charles H. Millard för ett andra besök. Ett av huvudmålen med resan var att organisera svarta arbetare och sammanträden ägde rum med både SATUC och SACTU. Millard och de Jonge erbjöd stöd till SACTU på villkor att man för det första skulle bryta alla band med Kongressalliansen, och för det andra skilja på den ekonomiska och politiska kampen, det vill säga ge upp målet med befrielse. SACTU vägrade gå med på förslaget.¹⁴ Kongressalliansen, som sågs som en sorts kommunistisk organisation, var alltså något som den fackliga internationalen inte ville ge sitt stöd till. Däremot ställde man sig bakom SATUC, trots att denna organisation uteslöt svarta. FFI uppmanade dem dock att öppna upp organisationen för svarta, vilket också skedde 1962.¹⁵ Det är emellertid värt att notera att FFI 1959 hjälpte till att organisera och finansiera en konkurrerande facklig organisation till SACTU som skulle vara allierad med SATUC och ansluten till FFI. Syftet med denna organisation, Federation of Free African Trade Unions (FOFATUSA), var att samla svarta fackföreningar och således minimera SACTU:s inflytande över den svarta arbetskraften. Den nya svarta organisationen lyckades emellertid inte särskilt bra utan upplöstes 1966.¹⁶

Till saken hör också att SACTU 1955 allierade sig med WFTU, trots att man aldrig blev någon officiell medlem. Representanter för SACTU uppgav dock att man ville ha bra relationer med båda fackföreningsinternationalerna.¹⁷ Inför hotet att förlora Sydafrikas svarta arbetare till konkurrenten tycks det logiskt att FFI gjorde en ansats att bemöta detta genom att skapa och finansiera en egen, reformistisk,

facklig organisation för svarta, särskilt då organisationen 1953 deklarerade att dess uppgift var att vinna över de folk, vars mänskliga rättigheter kränktes, till den demokratiska sidan.¹⁸ Möjligheten för kommunismen att få fotfäste i länder där mänskliga rättigheter kränktes bör uppfattas som en starkt bidragande orsak till FFI:s allt mer ökande intresse för Sydafrika. Rädslan för att den kommunistdominerade fackföreningsinternationalen skulle få ökat inflytande i landet, och i Afrika som helhet, är också något som måste tas i beaktande.

Förekomsten av två fackföreningsinternationaler i det kalla krigets skugga kan också ha bidragit till den splittring som var tydlig inom den sydafrikanska fackföreningsrörelsen. SACTU:s anknäring till WFTU och SATUC:s allians med FFI kan knappast ha främjat enandet av den sydafrikanska fackföreningsrörelsen. Det är samtidigt värt att notera att skiljelinjen mellan de olika sammanslutningarna inte enbart, som TUC-rapporten antydde, gick vid rasfrågan utan att det även fanns politiska skillnader, även om dessa ofta gick hand i hand. Detta förklarar även varför FFI valde att inte ge något stöd till ANC under den här perioden och varför några sådana förslag inte ens tycks ha framkommit. ANC:s kommunistiska profil uppfattades sannolikt som direkt avskräckande för den reformistiska fackföreningsinternationalen och sammanblandning med dem tedde sig följaktligen omöjligt i det här skedet. Det är dock intressant att de FFI-allierade SATUC och FOFA-TUSA inte stödde bojkotter mot Sydafrika utan tvärtom verkar ha motsatt sig dylika åtgärder. Istället var det Kongressalliansens medlemmar som propagerade för bojkotter.¹⁹

Fackliga säkerhetsåtgärder eller anti-apartheidpolitik?

Vid det här laget hade dessutom den så kallade *Tomlinsonkommissionens* rapport publicerats i Sydafrika (1956), vilken innehöll dåliga nyheter för landets fackföreningar. Kommissionens syfte var att skapa arbetstillfällen i stor skala i de så kallade hemländerna för svarta arbetare, vilket enligt SATUC allvarligt skulle hota den vita levnadsstandarden. Rapporten föreslog nämligen att de industrier som ämnades etableras i hemländerna skulle konkurrera med liknande industrier i de vita områdena.²⁰ Ett sådant förslag upplevdes naturligtvis som mycket hotfullt av vita fackföreningar då lönenivån i hemländerna var avsevärt lägre än i vita områden. Tomlinsonkommissionens förslag att locka vita kapitalister att investera i hem-

FFI:s första kongress i Afrika hölls 1957 i Tunis. Bilden visar O. Famote, representant för den nigerianska medlemsorganisationen. Foto: A-pressens Stockholmsredaktion

länderna sågs också av SATUC som oroväckande, då de erfor att dessa skulle vara lätta att attrahera.²¹

Tillsammans med Industrial Conciliation Act som antogs i februari 1956 utgjorde Tomlinsonrapporten ett avsevärt hot mot den sydafrikanska fackföreningsrörelsen. Införandet av apartheid i fackföreningar samt etableringen av industri i låglöneområden var inte enbart en fara för den sydafrikanska fackföreningsrörelsen utan även för den vita levnadsstandarderna. Rent ekonomiskt fanns således starka incitament för den internationella fackföreningsrörel-

sen att agera. Inför hotet att en låglönemarknad skapades i Afrikas mest industrialiserade land blir FFI:s agerande, ur ett internationellt perspektiv, förstaeligt på ett helt annat sätt än enbart som en reaktion mot diskriminerande lagstiftning. Apartheidlagstiftningens ekonomiska konsekvenser kan ur det perspektivet ses som minst lika viktiga för de åtgärder som FFI vidtog som just den diskriminerande aspekten. FFI, som vid den här tiden försökte sprida den fackliga organiseringen till bland annat Afrika, bör rimligtvis ha sett lagstiftningen i Sydafrika som en fara för hela

kontinenten. Etablering av starka fackliga organisationer i de mindre industrialiserade länderna skulle bli avsevärt svårare utan en stark fackföreningsrörelse i Sydafrika och av den anledningen blev landet ett särskilt viktigt område för FFI att erövra. Ett av kraven organisationen ansåg behövdes vara uppfyllda för att en stark fackföreningsrörelse, enligt europeisk modell, skulle kunna byggas var just att den var fri och förhållandevis jämbördig med kapitalet.²² Då den pågående situationen i Sydafrika pekade i en helt annan riktning är det inte så konstigt att FFI valde att agera kraftfullare vid den här tiden.

Perspektivet var emellertid inte nytt då Tage Erlander redan på Stockholmskongressen 1953 i ett tal sa att det viktigaste för FFI var:

[...] to develop a strong trade union movement in the under-developed countries. Continued industrialization of the under-developed countries without a parallel raising of the living standards of the workers is likely to result in overwhelming competition for Western industry. And this superiority in competition would not be due to higher

technical efficiency or to better quality of goods, it would be due to a greater possibility of exploiting cheaper labour. Thus poverty in one part of the world would become a menace to prosperity in other countries.²³

I ljuset av Erlanders påpekanden kan alltså FFI:s agerande mot apartheid betraktas som rent fackliga säkerhetsåtgärder. En etablering av sydafrikanska industrier i låglöneområden kan mycket väl ha setts som ett förstadium till en flytt av europeiska och amerikanska industrier till samma område eller andra delar av Sydafrika, då den svaga fackföreningsrörelsen förmodligen inte skrämde internationella bolag. För det västeuropeiskt och US-amerikanskt dominerade FFI var därför en stark sydafrikansk fackföreningsrörelse även i dess intresse och den internationella solidariteten även bra för västländerna. Detta perspektiv låter krasst och ensidigt ekonomiskt, men det bör inkluderas då FFI:s agerande gentemot apartheid ska förklaras. Det visar åtminstone på det faktum att internationell solidaritet blir mycket enklare och tenderar att accelerera då två parter har något att vinna på den.

NOTER - SOLIDARITETENS PRIS

1 Manifesto of the ICFTU, 1949. Citerat i brev från J.H. Oldenbroek till L.J. van den Berg, 26/11 1952, Correspondence concerning apartheid and actions against apartheid 1952–1959, Vol: 4870, FFI:s (ICFTU:s) arkiv, International Institute of Social History (IISH); *Free Labour World* 50, 1954, s. 39.

2 James Crawford & Ernest Bell. *Trade Unions in South Africa*. Trades Union Congress. London 1954. s. 10, 12. Vol: 4870, FFI:s arkiv, IISH; Alex Hepple. *South Africa: Workers under Apartheid*. London 1971. s. 72.

3 Woll, M et al, ICFTU Representatives to the United Nations. Message to the Governmental Delegations to the Eight United Nations Assembly on the Racial Problems in South Africa, 22/10 1953, Vol: 4870, FFI:s arkiv, IISH.

4 Crawford & Bell, 1954, s. 18, 10, 12.

5 *Free Labour World* 50, 1954, s. 42.

6 *Free Labour World* 68, 1956, s. 22.

7 Brev från J. H. Oldenbroek till J. A. Romanos (sekreterare i FN:s sydafrikakommission), 1954, 24 juni. Bifogat meddelande ang. rasdiskriminering i Sydafrika. Vol: 4870, FFI:s arkiv, IISH.

8 Brev från E. S. Sachs till J. H. Oldenbroek, 17/10 1952, Vol: 4870, FFI:s arkiv, IISH.

9 Marcel van der Linden. *Transnational Labour History: Explorations*. Burlington 2004. s. 161.

10 *Free Labour World* 68, 1956, s. 20–24.

11 *Free Labour World* 68, 1956, s. 22.

12 Hepple, 1971, s. 63, 71.

13 *The Christian Science Monitor* 18/7 1957, Vol: 4870, FFI:s arkiv, IISH.

14 Ken Luckhardt & Brenda Wall. *Organize or Starve! The History of the South African Congress of Trade Unions*. London 1980. s. 383.

15 Senare uteslöt dock svarta igen. Hepple, 1971, s. 73.

16 Hepple, 1971, s. 72–73.

17 Luckhardt & Wall, 1980, s. 382.

18 *Free Labour World* 34, 1953, s. 13.

19 Luckhardt & Wall, 1980, s. 381; Hepple, 1971

20 D. Hobart Houghton. *The Tomlinson Report: A Summary of the Findings and Recommendations in the Tomlinson Commission Report*. Johannesburg 1956. s. 34–42; *Free Labour World* 74, 1956, s. 36–37.

21 *Free Labour World* 74, 1956, s. 36–37.

22 van der Linden, 2003, s. 161.

23 Protokoll från FFI:s tredje världskongress, Stockholm 1953, 3rd Congress, Stockholm, 1953, 1952–1953, Vol: 402–405, FFI:s arkiv, IISH.

FREDRIK LILJA

är doktorand i historia vid Uppsala universitet och skriver på en avhandling om barnarbete i Sydafrika.

Nya vapen och tekniker

Gränsöverskridande arbetare i sextiotalets glasindustri

1960-talets globala processer som kännetecknas av ett större inflytande av multinationella företag, har utmanat de fackliga internationalernas strategier. Hur skulle man bemöta dessa förändrade villkor? I artikeln visas hur glasarbetarnas yrkesinternational diskuterade möjliga strategival. – **AV FREDRIK**

HÅKANSSON

År 1892 grundade glasarbetare för första gången en facklig yrkesinternational och var därmed bland de första i världen att göra så.¹ Sedan dess har glasarbetare ingått i olika internationella konstellationer med andra yrkesgrupper och de ingår sedan 1995 i International Federation of Chemical, Energy, Mine and General Workers' Unions (ICEM).² Glasarbetarnas yrkesinternational var en av de organisationer som tidigast blev varse den idag högst aktuella frågan om globalisering och utvecklingen av multinationella företag och konglomerat. Under mitten av 1960-talet var den mekaniserade glasindustrin i Europa en av de branscher där de utländska investeringarna var som störst. Världens tio största tillverkare av glas var multinationella konglomerat med tillverkning av ett brett utbud av produkter inom olika branscher av industrin.³

Från slutet av 1960-talet till början av 1980-talet var glasarbetarna organiserade i International Federation of Chemical and General Workers' Unions (ICF) som daterar sig tillbaka till år 1907.⁴ Denna organisation höll mellan åren 1968 och 1982 ett antal glasarbetarkonferenser som behandlade just den globala utvecklingen inom branschen.

Med utgångspunkt i det efterlämnade konferensmaterialet är det möjligt att diskutera glasarbetarnas syn på och strategier gentemot multinationella arbetsgivare i en tid då efterkrigstidens fria, globala marknadskrafter precis hade börjat göra sig gällande, nämligen under 1960-talet och något decennium framåt. Det ska inledningsvis sägas att ICF:s dåvarande generalsekreterare, Charles Levinson, tycks ha varit mycket tongivande vid dessa konferenser och tydligt ha satt sin prägel på diskussionerna. Detta har naturligtvis sina implikationer. Som Richard Hyman har påpekat i en artikel i *Arbetarhistoria*, är det föga förvånande att de vars karriärer grundar sig på internationella fackföreningsaktiviteter själva är övertygade och försöker övertyga andra om att sådana aktiviteter är värdefulla.⁵ Frågan är hur representativa

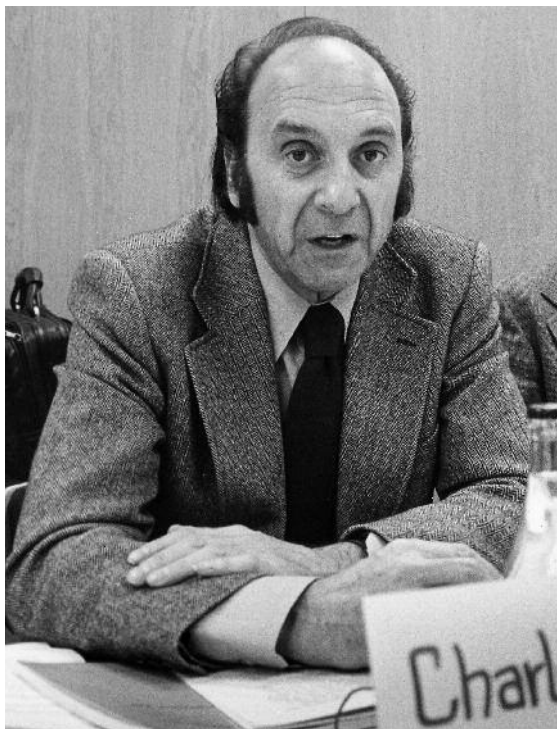
de är för rörelsen i sin helhet. Men alldeles oavsett detta kan det vara av stort intresse att ta del av de tolkningar och framtidsvisioner rörande den globala utvecklingen som förekom inom glasarbetarnas yrkesinternational vid denna tid. Hur såg man på näringslivets globalisering och hur ansåg de organiserade arbetarna att den skulle hanteras?

Internationalisering

Globaliseringsdiskussionerna inom glasarbetarnas yrkesinternational rörde sig i huvudsak kring tre teman. Det första temat var internationaliseringsprocessen som sådan, på en övergripande nivå. Vid en internationell konferens för glasindustrisektionen 1968 framlade generalsekreteraren Charles Levinson några tankar om internationaliseringstrenden och de nya villkor den skapade för fackligt arbete. Internationaliseringen uppfattade Levinson som inbyggd i marknadsekonomi, vilken gynnade stora företag och straffade små. De multinationella företagen härledde han till det faktum att marknaderna hade blivit internationella. Levinson satte också internationaliseringen i samband med de föregående årtiondenas mekanisering och automatisering inom industrin. Båda fenomenen, menade han, hade skapats av kommersialism och affärsverksamhet, men den senare var en förutsättning för den förra.

Levinson betonade också att internationaliseringen bestod av en ökad omfattning av utländska investeringar – det var alltså inte främst exporten som ökade. Multinationella företag uppstod i en allt högre takt och det var det som utgjorde själva problemet. Levinson menade att det krävdes en ny analys av situationen; samtidens fackliga politik och handling började bli föråldrad. Han menade att fackföreningsrörelsen stod inför något kvalitativt nytt och var tvungen att finna annorlunda vapen och tekniker för att bemöta kapitalets makt, inte fler av samma.

This is not merely a bit more of the same, it will have vast qualitative and structural effects on industry and derivatively in political and economic policies. As in the case of automation, the past trade union practices will not suffice, for it will demand not more of the same but different weapons and techniques.⁶

Vid en internationell konferens för glasindustrisektionen 1968 framlade generalsekreteraren Charles Levinson några tankar om internationaliseringstrenden och de nya villkor den skapade för fackligt arbete. Internationaliseringen uppfattade Levinson som inbyggd i marknadsekonomin, vilken gynnade stora företag och straffade små. Foto: A-bild

Som övergripande svar på kapitalets internationalisering föreslog Levinson vid konferensen 1968 införandet av särskilda kommittéer för varje industrigren där internationaliseringen nått långt. Glasindustrin var en sådan industrigren, menade Levinson. Kommittéerna skulle ha två huvudsakliga uppgifter. För det första skulle de utforma strategier och taktiker för att bygga förhandlingsstyrka gentemot särskilda företag. I åtgärden ingick också att tillhandahålla teknisk assistans åt anslutna medlemmar som förhandlade med dotterbolag inom internationella koncerner. För det andra skulle de förbereda krav på företagsledningarna i moderbolagen. Att förhandla centralt med internationella arbetsgivare ansågs nödvändigt för en facklig motkraft av betydelse. Därför ville man också undersöka vilka företag som kunde tänkas sammanträffa med en ICF-kommitté och man ville utarbeta en lista med krav som inte direkt skulle resultera i arbetsgivarens avslag. Det ansågs också viktigt att komma överens om löner med de större bolagen, eftersom dessa kunde tjäna som prejudikat

på mindre företag där facket kanske inte hade så stora förutsättningar att förhandla.⁷

Multinationella företag men nationella kollektivavtal

Det andra temat i diskussionerna om globaliseringen rörde diskrepansen mellan arbetsgivarnas internationella utbredning och kollektivavtalens nationella inramning. Levinson menade att nationella kollektivavtal hindrade handlingar av internationell solidaritet. Om en fabrik utsattes för strejk i ett land, kunde det multinationella företaget fortfarande leverera produkter till kunden från en fabrik i ett annat land. Om arbetarna gick ut i strejk även där, av solidaritet med arbetarna i det första landet, gjorde de sig skyldiga till avtalsbrott. Det var på så sätt svårt för vissa fackföreningar att utvidga sitt handlingsprogram internationellt.

På konferensen 1968 diskuterades också det faktum att det i olika länder förekom skilda avtalsförhandlingar med ett och samma multinationella bolag. Ofta var dessa förhandlingar också av olika art, så att det i ett land kunde vara fråga om regionalt avgränsade förhandlingar och i ett annat om branschmässigt avgränsade. Det krävdes således en internationell samordning så att alla berörda fackföreningar i olika länder förhandlade gemensamt och på samma sätt med en gemensam multinationell arbetsgivare.⁸

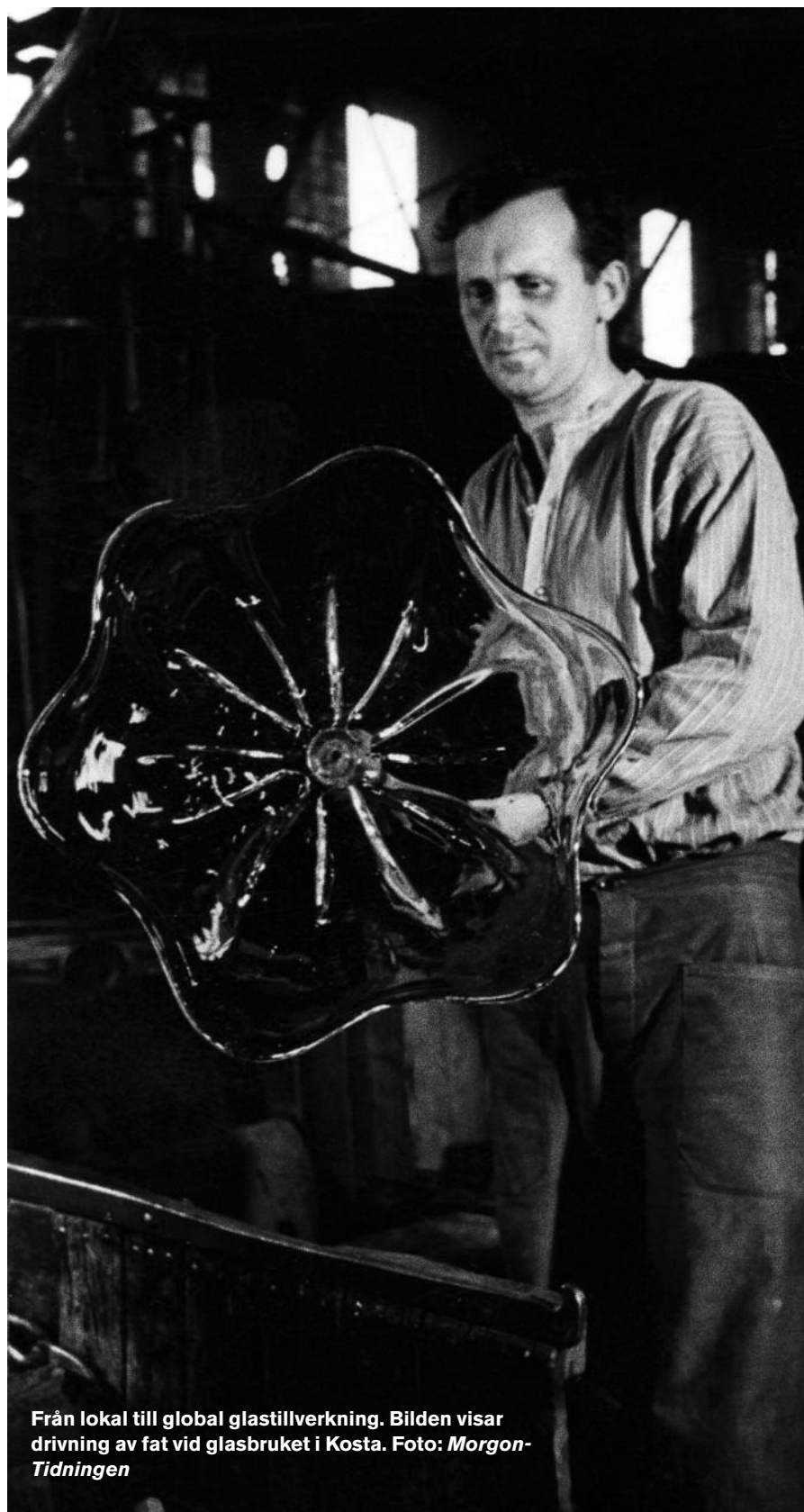
Levinson menade vidare att de multinationella företagen oftast bestod av ett holdingbolag i något skatteparadis, exempelvis Schweiz, och en rad dotterbolag i olika länder. När ett dotterbolag i exempelvis Holland skulle sälja en produkt till en kund i Sverige, sålde det först produkten till holdingbolaget till självkostnadspris och betalade således ingen skatt. Sedan sålde holdingbolaget produkten vidare till den svenska kunden med påslag, och eftersom skattesituationen i det land som holdingbolaget fanns i vanligtvis var mycket gynnsam gjorde bolaget som sådant en större vinst. Detta förfarande gjorde det också mycket svårt för de lokala fackföreningarna att hålla koll på dotterbolagens och de enskilda fabrikernas ekonomiska resultat, eftersom vinsten aldrig registrerades där.

Det togs också fram strategier inom den internationella glasarbetarfederationen gentemot konkreta multinationella företag. Dessa strategier var av tre slag: stöd till fackförbunden vid förhandlingar och konflikter, informationskampanjer samt tidsintegrering av de nationella kollektivavtalen. Stödet till fackförbunden bestod av sammanställningar av bakgrundsinformation om arbetsgivaren vid förhandlingar samt internationella solidaritetshandlingar

som sympatistrejker i andra länder i de fall det var möjligt med hänsyn till nationella förhållanden. Tanken fanns också att på något sätt hindra arbetsgivaren från att utnyttja produktionsflytt som vapen i händelse av konflikt. Informationskampanjerna gick ut på att informera om företagets antisociala praxis i olika sammanhang och motverka den positiva image företagen skapade hos allmänheten genom olika former av reklam och som var till förfång för fackföreningarna. Tidsintegreringen av de nationella kollektivavtalen, slutligen, handlade om att anpassa de datum då avtalen löpte ut i olika länder så att ett internationellt samarbete och solidaritetshandlingar skulle bli möjliga.⁹

Ny teknologi

Det tredje temat, slutligen, berörde den situation av överkapacitet inom planglasindustrin som uppstått i Västeuropa under 1970-talet, och som förväntades leda till fabriksnedläggelser och arbetslöshet. Överkapaciteten ansågs huvudsakligen ha orsakats av införandet av floatglastekniken, vilken uppfunnits av den brittiska tillverkaren Pilkington. Samtidigt hade efterfrågan på marknaden minskat eftersom konjunkturen inom byggnadsindustrin var låg och försäljningen av europeiska bilar led av konkurrensen från japanska bilföretag. Utbredningen av floatglasmetoden begränsades dock inte enbart till Västeuropa, utan den infördes också i Nord- och Sydamerika, Östasien och de östeuropeiska staterna samt Turkiet. Särskilt den östeuropeiska produktionen uppfattades förstöra förutsättningarna för den inhemska produktionen i Nordamerika och Västeuropa. Man riktade stark kritik mot denna östliga förskjutning av produktionen och menade att västliga arbetare blev lidande för vad man kallade öst-väst-avspänningen. Den flytt av västerländskt kapital och västerländsk teknologi till Östeuropa som skedde under 1970-talet kallade man inom ICF för Vodka-Cola-samarbeten. Detta samarbete gick ut på att de västeuropeiska multinationella företagen överförde produktionen till de östeuropeiska kommunistländerna. De slapp då de västeuropeiska fackföreningarna och fick istället ha att göra med statligt kontrollerade sådana som saknade strejkrättigheter och inte kunde driva upp lönekostnaderna. Staten möjliggjorde samtidigt återexport till partnerbolagen som sedan tog hem vinsterna på de västeuropeiska marknaderna. ICF:s kritik mot detta handlade i huvudsak om fabrikenas förfall i väst och förtrycket av genuina fackföreningsrättigheter i öststaterna.¹⁰

Från lokal till global glastillverkning. Bilden visar drivning av fat vid glasbruket i Kosta. Foto: Morgon-Tidningen

Dessa Vodka-Cola-samarbeten, som glasarbetarna talade om, belyser ock-så den internationella ekonomins roll i avspänningen mellan öst och väst under kalla krigets senare fas.

Det finns en grundsyn i ICF:s debatt som handlar om att det är något radikalt nytt som fackföreningsrörelsen har att göra med under 1960-talet. Det behövdes annorlunda fackliga metoder än de som dittills använts, menade man. I så måtto ger denna korta studie stöd åt den periodisering av det internationella fackliga arbetet som Marcel van der Linden har gjort, i vilken 1960-talet utgjorde slutet på en period av facklig internationalism som medierats genom de olika landsorganisationerna.¹¹ Den nästkommande perioden, vilken dock ännu inte riktigt inträtt, kallar van der Linden den transnationella internationalismen. Denna period präglas av en mycket bredare målgrupp i etnisk mening och vad det gäller anställningsförhållanden. Dessutom är den gamla polariseringen mellan en så kallad fri och en kristen flygel av den internationella arbetarrörelsen bruten och arbetsmetoderna mer gräsrotsbetonade, så att bojkotter, strejker och andra aktioner har större utrymme. Kanske är det den transnationella internationalismen i van der Lindens tappning som började ge sig till känna inom ICF mot slutet av 1960-talet.

Det framstår som tämligen klart att man inom ICF uppfattade utvecklingen av multinationella företag som avhängig marknadsekonomins verkningsätt och ett utslag av den kapitalism som under de föregående decennierna också gett upphov till mekanisering och automatisering av glastillverkningen. Det politiska projekt som mer sentida bedömare har tyckt sig se bakom marknadskrafternas globala intensifiering är en drivkraft som inte tycks ha gjort sig gällande i ICF:s synsätt under denna tidiga fas av efterkrigstidens globalisering. En del av förklaringen kan vara att ICF var just en yrkesinternational. Enligt Marcel van der Linden har dessa traditionellt präglats av en mer ekonomisk inriktning, där medlemmarnas kortsiktiga ekonomiska intressen har stått i centrum, än de internationella sammanslutningarna av landsorganisationer vilka har haft en mer politisk inriktning.¹² I samma ljus kan kanske kritiken mot det så kallade Vodka-Cola-samarbetet tolkas, det vill säga den östliga förskjutningen av västerländskt kapital och västerländsk teknologi, vilket sades leda till nedläggandet av fabriker och ökad arbetslöshet i väst

Planglasindustrin hörde till de branscher som tidigt kom att omfattas av globaliseringen. Foto: LO-Tidningen

samt utnyttjande av en orättfärdig arbetarsituation i Östeuropa.

Internationell samordning av avtalsförhandlingar är den metod som framträdde vid konferenserna med störst tyngd. Man pekade särskilt på vikten av förhandlingar med arbetsgivarna på central nivå, eftersom det är där de viktiga besluten fattades inom det multinationella företaget. I det sammanhanget är det också viktigt att lyfta fram att man oftast betraktade de nationella kollektivavtalen som en black om

foten. Poängen i många av de diskussioner som fördes inom ICF var att fackföreningarna måste kunna agera på samma internationella grund som företagen. De fick inte ha begränsningar som de multinationella företagen saknade. Det dög inte att lyda under enskilda staters lagstiftning eller nationellt bestämda avtal. Sådana måste fackföreningarna befria sig ifrån, menade ICF.

Globaliseringen och dess konsekvenser uppmärksammades alltså tidigt inom glasarbetarnas yrkesinternational. Troligen lyckades man också förankra denna insikt i den fackföreningsrörelse man företrädde. År 1969 gick de amerikanska medlemmarna i ICF ut i en fyra veckor lång strejk mot det multinationella planglasföretaget Saint-Gobain, och med hjälp av yrkesinternationalen mobiliserades stöd från glasarbetare i en rad för företaget centrala länder. Resultatet av aktionen är omdiskuterat, men utan tvivel satte ICF i verket de strategier som organisationen utarbetat för att hantera näringslivets globalisering. Glasindustrin var således en av de tidiga arenorna för transnationella avtalsrörelser.

Från slutet av 1960-talet till början av 1980-talet var glasarbetarna organiserade i ICF som bildades 1907. ICF höll mellan åren 1968 och 1982 ett antal glasarbetarkonferenser som handlade om den globala utvecklingen inom branschen. Bilden visar glastillverkning år 1945 Foto: *Morgon-Tidningen*

NOTER - NYA VAPEN OCH TEKNIKER

1 van der Linden, Marcel, »FFI vid skiljevägen. En historisk tolkning», *Arbetarhistoria* 2004:1-2, s. 9.

2 <<http://www.icem.org/>> 2007-03-20.

3 »Multi-national Corporations and Conglomerates», 1968 (opubl.), s. 4, box 193, ICF:s arkiv, International Institute of Social History (IISH), Amsterdam.

4 <<http://www.iisg.nl/archives/en/files/i/10751845.php>> 2007-03-20.

5 Hyman, Richard, »Agitation, organisation, byråkrati, diplomati. Motsägelsefulla strategier i den internationella arbetarrörelsen», *Arbetarhistoria* 2004:1-2, s. 20.

6 »Multi-national Corporations and Conglomerates», 1968 (opubl.), s. 2, box 193, ICF:s arkiv, IISH.

7 »Development of Action Programme», box 193, ICF:s arkiv, IISH.

8 »Development of Action Programme», box 193, ICF:s arkiv, IISH.

9 »Koordinering av internationella avtalsförhandlingar och strejkaktioner», box 194, ICF:s arkiv, IISH.

10 »Elaboration of an ICF policy to meet the challenge of the multinational corporations in the Glass Industry through parallel coordination of international collective bargaining and cooperation among ICF affiliates», box 193, ICF:s arkiv, IISH.

11 van der Linden, 2004:1-2, 12-14.

12 van der Linden, 2004:1-2, s. 10.

FREDRIK HÅKANSSON

är historiker verksam vid Växjö universitet. Han arbetar med en doktorsavhandling om globaliseringens betydelse för fackföreningsrörelsen inom glasindustrin under andra hälften av 1900-talet.

»Matchen mot Japan kan bara vinnas med socialistisk taktik»

Skildringar av globaliseringen i tidningen *Metallarbetaren* 1975–1989

Medlemstidningar har en viktig funktion i att hålla ihop en organisation. De kan ge utrymme för att förmedla organisationens position i olika frågor, de kan också visa på medlemmarnas kritik, men inte minst kan de spegla aktuella problem för organisationen. Den historiska föränderligheten i problemformulering visas här utifrån en analys av artiklar i *Metallarbetaren* om globaliseringens inverkan på den svenska arbetsmarknaden under 1970- och 80-talen. Men hur problemen formulerades offentligt behöver inte betyda att de diskuterades på samma sätt internt. – **AV ERIK**

BENGTSSON

Den process som vi kallar globalisering har i varje land varit en dramatisk process med en mängd deltagande aktörer med egna intressen, tolkningar och analyser av vad som hänt, och förslag på agerande. Globaliseringen är inte en objektiv förändring som drabbat världen. Tvärtom konstitueras denna samhällsförändring, likt varje samhällsförändring, av målinriktat handlande av människor som agerar utifrån sina respektive förutsättningar – medborgare, arbetare, tjänstemän, företagare, kapitalägare, kapitalplacering, politiker, etc. Som Walter Korpi formulerat det kan (och bör) man:

se samhällsförändring som ett resultat av människornas försök att lösa viktiga problem som de ställs inför. Samhällsförändringar av större eller mindre omfattning blir därigenom inte några anonyma eller mystiska processer utan resultatet av att människorna i samverkan eller i strid med varandra försöker finna lösningar på vad som de uppfattar som samhällsliga problem.¹

Med detta perspektiv blir det viktigt att studera aktörer i samhällsförändringar, hur de i samverkan eller i strid med varandra försöker finna lösningar på vad de uppfattar som samhällsliga problem. Problemet här är globaliseringen och hur globaliseringen under perioden 1975–1989 skildrades och analyserades i medlemstidningen för Sveriges största fackförbund i tillverkningssektorn, Metallindustriarbetarförbundets tidning *Metallarbetaren*.² Jag bör påpeka att begreppet »globalisering», som slog igenom på bred front under 1990-talet, inte användes i *Metallarbetaren* under undersökningsperioden, utan jag använder begreppet analytiskt och oberoende av källmaterialets språkbruk, och innefattar i min definition av begreppet ökad

rörlighet över nations- och statsgränser för de ekonomiska faktorerna varor, kapital och arbetskraft.

De svenska multinationella företagen

Under 1970-talet handlade *Metallarbetarens* bevakning av den förändrade internationella ekonomin till att börja med framför allt om svenska multinationella företags agerande. Genom rapportering om svenska multinationella företags agerande och verksamhet i andra länder ställdes den ekonomiska globaliseringens kärnfrågor tydligt fram: den hårdnande konkurrensen, internationell jämlikhet och solidaritet, klassrelationer och makt och hur dessa utspelar sig på nationell och internationell nivå.³

År 1975 publicerade LO en rapport om multinationella företag. Metalls internationelle sekreterare Jan Olsson hade varit med och utarbetat rapporten och gick pang på rödbetan med att säga »Vi vill kontrollera de multinationella företagen».⁴ Olsson pekade på att de tjugo största svenska företagen stod för ungefär en tredjedel av industrisysselsättningen och nästan hälften av landets export. Perspektivet var ett maktperspektiv:

Det är viktigt att de här företagen förblir i svensk ägo. Då flyttas inte makten över dem till direktörer och aktieägare i ett annat land. Då blir det lättare att genomföra företagsdemokrati och ekonomisk demokrati.⁵

Olsson uttryckte stöd för frihandel och ekonomisk integration, men hävdade att den svenska näringspolitiken också måste ta hänsyn till maktbalansen i världen, vilket inte minst innebar att söka ekonomiskt samarbete med företag som inte kommer från USA, den rådande hegemonen. En central fråga för Metall i frågan om globaliseringen var och är multinationella företags flytt av produktion till länder med svagare arbetarrörelse. 1977 handlade det om Spanien, som en delegation från LO och TCO besökt. Fackdelegationen hade besökt fabriker tillhörande de svenska företagen LM Ericsson, SKF, Alfa Laval, Atlas Copco och ASEA, och var besviken över de svenska företagens personalpolitik; artikelns rubrik var »Svenska företag lever ett skyddat liv i Spanien».⁶ Något förvånande uttrycktes inget missnöje med att de svensk-spanska fabriker på så vis konkurrerade ojuste med de fabriker i Sverige där arbetarna

hade fler rättigheter, utan med att de svenska företagens age-
rande gav företagen dåligt rykte, vilket skulle missgynna dem,
och därmed svenska arbetare.

I en mer agitatorisk genre publicerades 1977 en artikel om en
LO-studiekampanj på temat »Vem äger jobben?»; artikeln hade
rubriken: »Kraven på ekonomisk demokrati ökar», men omsla-
get till LO:s kampanjtidning hade den skrämmande rubriken
»Sju privata storbolag dominerar 135 orter. De kanske flyttar ditt
jobb redan imorgon!».⁷ Oron för den
ökade globala konkurrensen framgår
klart i Metallarbetaren från 1970-
talet, i artiklar som »Beslut i USA
arbetslöshet i Halmstad» 1976 och
»I Bryssel avgörs hans framtid – Re-
portage från IKO-kabel i Grimsås»
med bild på en svensk arbetare
1978.⁸ Arbetarrörelsens fokus på in-
flytande och makt under 1970-talet
påverkades av de multinationella
företagens ökade vikt; man kan se
arbetarrörelsens krav på ökad eko-
nomisk demokrati under 1970-
talet inte bara som ett uttryck för
arbetarrörelsens/vänsterns dåva-
rande styrka, utan även som ett ut-
tryck för arbetarrörelsens försvag-
ning inför globaliseringen och ar-
betarnas upplevelser av maktlös-
het – »De kanske flyttar ditt jobb
redan imorgon!»⁹

Internationell konkurrens

I *Metallarbetaren*s bevakning av
Sveriges industrikriser under
1970-talet var internationella faktorer till att börja med
inte särskilt framträdande. I en två sidor lång ledare 1975 om
det krisande varvet Eriksberg i Göteborg, »en av hörnstenarna
i svensk varvsindustri», pekade man ut fyra faktorer som av-
görande för varvets kris. Dessa var oljekrisen, inflationen, svåra
valutaförluster samt »en sensationellt svag företagsledning».¹⁰
Med tanke på att Japans och Sydkoreas varvsindustrier under
1970-talet växte sensationellt snabbt är det intressant att kon-
kurrensen från dessa länder *inte* nämns. Sydkorea hade 1956
ingen varvsproduktion alls men hade 1982 8,2 procent av
världsmarknaden; Japan gick under samma period från 24,4
procent till 48,8 procent och Sverige minskade från 7,7 till
under 2 procent.¹¹ Men under 70-talets andra hälft utvecklades
i *Metallarbetaren* en analys av de nya industriländernas be-
tydelse, med åren 1977–78 som en brytpunkt. 1975 pekades
inte den internationella konkurrensen ut som en orsak till varv-

skrisen, men efter hand ökade uppmärksamheten för den nya
konkurrenssituationen.

1977 hävdades att »ohämmad frihandel [är ett] hot mot vår
framtid». Man pekade på problemen med att konkurrera med
länder med barnarbetare, rättslösa arbetare och livsfarliga ar-
betsmiljöer, där företagens produktionskostnader är lägre. Mul-
tinationella företags allt viktigare roll, och fenomenet med »fri-
zoner» i länder som Sydkorea, Egypten och Senegal, zoner där
landets vanliga lagar inte gäller och där därför multinationella

företags »befrias till och med
från de minimala skyldigheter
som de här ländernas lagar åläg-
ger företagen», kommenterades.
Skribenten frågade:

ska vi tillåta att svensk industri,
som har satsat på bra miljö, ska
slås ut av utländska industrier
som fortsätter att riskera arbe-
tarnas hälsa och som förgiftar
omgivningen? Ska vi tillåta att
svensk industri flyttar tillverk-
ning utomlands för att kringgå
miljökraven? Det ska vi natur-
ligtvis inte. Men med nuvarande
utformning av handelsavtalen kan
vi inte göra något åt det. /.../

Vår tveksamhet till den nu nästan
obegränsade frihandeln är inte
föranled av den nuvarande låg-
konjunkturen. Problemet med de
multinationella bolagens illojala
konkurrens och vissa u-länders sätt
att skaffa sig konkurrensfördelar
genom billig arbetskraft, är ett pro-
blem som kvarstår även i högkon-
junktur.¹²

Där klargjordes alltså frågor som än idag, trettio år senare, är
centrala i diskussionen om globaliseringen: vad som är rättvis
respektive orättvis konkurrens, ekonomiska frizoner, multina-
tionella företags agerande.¹³ 1978 rapporterades från Metalls nä-
ringspolitiska kongress, där Jan Olsson uttalade sig utifrån den
analys av den nya internationella konkurrensen som inte hade
funnits där 1975:

Vi måste skydda svenska arbetsplatser från att slås ut av kon-
kurrensen från länder som Sydkorea där löntagarna arbetar
under extremt urusla förhållanden. Det är också nödvändigt
med en reglering av vår utrikeshandel så att den styrs över
på länder som inte utgör ett hot mot vår självständighet.¹⁴

Under 1979 utvecklades Metalls analys och agerande i frågan
om den nya internationella arbetsdelningen vidare, då man star-

tade en Brasilienkampanj, en kampanj om svenska företags verksamhet i Brasilien. Metall menade att svenska företag utnyttjade arbetarnas svaga ställning och rättslöshet i Brasilien till att bedriva sin produktion med orimliga förhållanden för arbetarna. Kampanjen väckte en reaktion hos Tom Wachtmeister som var VD för Atlas Copco och skrev en debattartikel som publicerades i *Metallarbetaren* 1979. Wachtmeister hävdade att Metalls kampanj var ett uttryck för »facklig imperialism» – »ni är ute efter att få makt över anställda i andra länder. Ni vill tvinga på dem ert fackliga system».¹⁵ Wachtmeisters artikel besvarades av Bengt Jakobsson från Metalls utredningsavdelning. Jakobsson hävdade tvärtom att Metall drev de brasilianska arbetarnas egna krav, efter diskussioner mellan Metall och de brasilianska arbetarna. Metalls syn på betydelsen av svenska multinationella företags agerande i utlandet för svensk uttalande var 1979 helt annorlunda än i rapporteringen om multinationella företag i Spanien år 1977:

Metalls främsta uppgift är att förbättra de svenska metallarbetarnas levnadsvillkor. Men ska vi klara det måste vi delta i det internationella fackliga samarbetet. Det är nödvändigt i en värld som allt mer domineras av multinationella företag som Atlas Copco. /.../ Atlas Copco och andra multinationella företag är särskilt starka i u-länderna. De fackliga organisationerna är svaga. Regeringarna ofta reaktionära diktaturer.¹⁶

1979 hade Metall klart identifierat vad som pågick i den nya internationella arbetsdelningen, med Brasilienkampanjen men också i och med en studieresa till Japan och Sydkorea – de två länder som ökat allra kraftigast i varvs- och bilbranscherna, tidigare två av den svenska ekonomins starkaste branscher. 1979 arrangerade Chalmers en studieresa till Japan och Sydkorea, med deltagare från industrin, de tekniska högskolorna och arbetsmarknadsorganisationer. Metallarbetaren frågade apropå studieresan:

En fråga till Metalls medlemmar inför Metallkongressen 1981: Hur ska vi klara konkurrensen från Sydkorea och Japan?¹⁷

Även året innan hade *Metallarbetaren* med anledning av industrikriserna ställt samma fråga och då givit det svar som citeras i rubriken till denna artikel: »matchen mot Japan kan bara vinnas med socialistisk taktik».¹⁸ Vad man då menade med socialistisk taktik var inte minst ekonomisk planering, att liksom Japans berömda industriministerium MITI på stor skala planera den industriella utvecklingen.

1979 hade Metall en analys av samband mellan svenska ekonomiska problem, multinationella företag, ökad handel, arbetskraftskostnader och arbetarnas rättslöshet i mer eller mindre diktatoriska länder. Den grundläggande analysen låg klar – men utan en korresponderade strategi för vad Metall borde göra.

Internationellt fackligt samarbete? Fokus på Norden och Europa

Som Jonas Sjölander i sin avhandling om Metall och de brasilianska Ericsson-arbetarna påpekat fanns det många hinder att övervinna innan samarbete kunde uppnås mellan Metall och fackföreningar i utvecklingsländer: språk, kultur, ideologi, realpolitik, med flera faktorer.¹⁹

Metallaren Göran Johansson, som 1981 satt i SKF-utskottet inom International Metalworkers' Federation (IMF),

formulerade sig om detta problem i en artikel i *Metallarbetaren* inför Metalls kongress 1981:

Företagen behöver aldrig ta nationella hänsyn, säger Göran Johansson. De behöver bara bedöma investeringar strikt ur lönsamhetssynpunkt. De fackliga organisationerna kämpar för medlemmarna vid den egna fabriken och sysselsättningen i det egna landet. Det kan leda till konflikter mellan facken i olika länder.²⁰

Att förhållandena mellan arbetare i olika länder inte var oproblematiska visas vidare av den kritiska attityd som Metall tog till IMF. *Metallarbetaren* hävdade 1981 att IMF dominerades av fack från Japan, USA och Västtyskland, och förde en politik som prioriterade de egna jobben, stödde USA:s utrikespolitik, och inte var solidarisk med arbetarna i u-länderna.

De skandinaviska länderna är ganska ensamma om att visa något intresse för vad federationen gör och hur den lever

upp till sin målsättning. Den är bl a till för att hjälpa, bygga upp och stärka fackliga organisationer i u-länderna. Intresset var större för några år sedan under högkonjunkturen. När de ekonomiska villkoren blir hårda så sluter sig varje land om sina egna bekymmer, även om det borde vara tvärtom: Större internationellt samarbete mot det transnationella kapitalet i tider av lågkonjunktur och arbetslöshet.²¹

Ledarskribenten uttrycker förvisso behovet av ökat samarbete mellan fack i i-länder och u-länder. Men det är betecknande att de som är eniga med svenska Metall i frågan är de skandinaviska länderna. Det var åt det hållet som samarbetsviljan kom att kanaliseras.

1983 publicerades en av de första artiklarna i undersökningsmaterialet om direkta möten mellan en svensk Metallklubb och en motsvarighet från ett annat land.²² Då handlade det visserligen inte om ett nordiskt land men väl ett europeiskt: Italien. Bakgrunden var att bil tillverkarna svenska Saab och italienska Lancia planerade utökat samarbete. En Saab-klubb och en Lancia-klubb träffades då i Chivasso i norra Italien. Utvecklingen gick mot koncernfackliga samarbeten inom Europa.

1987 utropade Metallutredaren Jan Svärd: »Låt facket verka över gränserna!»²³ Svärd diskuterade i sin artikel företag med verksamhet i flera länder, framför allt nordiska sådana, och konstaterade att eftersom Metall hade koncernfack i företag med verksamhet på flera svenska orter (som Electrolux), kunde man också ha koncernfack över gränserna. 1987 konstaterades att »ett nordiskt genombrott» om facksamarbete skett.²⁴

En mycket viktig händelse för Metalls analys av den förändrade internationella omgivningen och internationellt fackligt samarbete var fusionen 1987 mellan det stora svenska företaget Asea, som anställde många metallare, och schweiziska Brown Boveri. Metalls utredningschef Hans Olsson skrev då:

Det är för tidigt att säga om Asea Brown Boveri ur tekniska, ekonomiska och sociala aspekter är en riktig affär. Uppläggningen öppnar emellertid även andra, principiellt intressanta perspektiv för utvecklingen inom svenskt näringsliv och samhälle. Här föreslås bildandet av ett starkt 'europeiskt' företag för att stå emot konkurrens från i första hand japanska och amerikanska företag. Medlemskap i EG och nationsgränser är här ointressanta; storkapitalet binds inte av sådana. Det är istället troligt att vi inom snar framtid kan få bevittna flera liknande skapelser med svenska företag inblandade.²⁵

I och med Asea Brown Boveri-fusionen ökade att döma av min undersökning Europas och EG:s betydelse i Metalls internationellt fackliga tänkande. *Metallarbetaren* diskuterade vidare ABB-fusionen ur arbetsrättslig synpunkt och menade att fusionen aktualiserade den svenska lagen som gav rätt till facklig insyn och styrelserepresentation, vidare vädrades farhågor för

att facket skulle försvagas av fusionen.²⁶ Senare under året rapporterades om att svenska Metall, tyska IG Metall och schweiziska Metall mötts i Stockholm för att diskutera fusionen och fackligt samarbete, och enats om ett sätt att samarbeta.²⁷

Även i Electrolux var koncernfackligt samarbete under dessa år på tapeten. 1989 rapporterades om att LO-klubbarnas samorganisation hade skickat brev till koncernledningen med krav på förhandlingar om internationell facklig samverkan, alltså att Electrolux till exempel skulle betala de fackligt förtroendevaldas resor för att träffa varandra i olika länder.²⁸ IMF:s internationella sekreterare tillfrågades och menade att avtalet kunde bli banbrytande för internationellt fackligt samarbete. Det konstaterades samma år:

Hittills har LO och TCO kämpat förgäves för att utöka rätten till koncernfackligt samarbete, i första hand till att gälla inom Norden, i andra hand Västeuropa. Det brådskar. Svenska företag köper sig in i EG, utländska företag köper svenska och företagsledningarna flyttar utomlands, utom räckhåll för MBL. Men arbetsgivarna låter inte facken samarbeta. »Företagen har inte råd att idka resebyråverksamhet», säger SAF.²⁹

Inom flera koncerner fick emellertid facket stöd från företaget för att bedriva internationell verksamhet. Till exempel hade fackklubbarna vid Ericsson tillgång till en resefond med 500 000 kronor för tre år, där enligt ordföranden i den fackliga samorganisationen på Ericsson »större delen av pengarna går åt för besök där det är struligheter».³⁰ På Volvo reste LO-fackens samorganisation utomlands någon gång om året, på Saab-Scantias lastbilsdivision »har det hänt» att företaget betalat fackliga resor, på SKF träffades klubbar från runt om i världen cirka vart tredje år på ett fackligt världsråd, vid Alfa Laval fanns kontakter mellan fack i olika länder men inget formellt samarbete, vid Electrolux hade man endast sporadiskt samarbete vid internationella uppköp och vid problem, och så vidare.³¹

Det skedde under 1980-talet en förändring i *Metallarbetarens* bevakning av den ändrade internationella omgivningen från fokus på Östasien, Brasilien och andra nya industriländer, till fokus på Norden och EG. Det förefaller rimligt att tolka detta som en realismens strategi.

Två nya frågor i slutet av 1980-talet

Under 80-talets slut fördes också ytterligare några nya element in i *Metallarbetarens* rapportering om den förändrade internationella omgivningen. Det rör sig om två nya fenomen som båda, vet vi idag med sjutton år mellan oss och undersökningsperiodens slut, sedan 1989 blivit än viktigare: a) att företag för att få politiska förmåner hotar med att flytta utomlands, och b) lönedumpning i Sverige genom att arbetare tas in från fattigare länder.

Fenomenet att företag hotar med att flytta utomlands för att uppnå politiska fördelar uppträdde i materialet först 1989. Då skrev Metalls EG-ansvarige Håkan Arnelid en artikel om att »som följd av EG-frågan har storföretagens hot om utflyttning av produktion och forskning blivit allt vanligare».³² Det handlade om att storföretag hotade med att flytta verksamhet från Sverige om Sverige inte gick med i EG. Men företagens flytthot gick också direkt på den svenska välfärdsstaten. Under året pågick en debatt om den höga sjukfrånvaron på Sveriges arbetsplatser och Trelleborg AB:s VD Rune Andersson uttalade sig om att han inte såg en enda fördel med att investera i Sverige; Trelleborg hade investerat i Gent i Belgien och Andersson menade att det bland annat var den höga sjukfrånvaron i Sverige som var en orsak till att man investerat i Belgien istället för på hemmaplan. Även Volvo hade investerat i Belgien och företagets VD P G Gyllenhammar hade också han – om än mer diplomatiskt – uttryckt att Sverige hade flera problem och att sjukfrånvaron var ett av dem. Företagsledarna menade att det svenska sjukförsäkringssystemet var alltför generöst och att det av det skälet fuskades med systemet, vilket ledde till hög sjukfrånvaro. *Metallarbetarens* ledarskribent höll inte med:

Att använda förhållandena i arbetslöshetens Belgien för att slå de svenska arbetarna i huvudet är omoraliskt. Att påstå att man flyttar produktionen av sådana skäl är cyniskt.³³

Det var inte heller bara sjukfrånvaron och sjukförsäkringen som företagsledaren Rune Andersson hade angripit, utan även miljökrav, höga skatter med mera. Detta fick *Metallarbetarens* chefredaktör att kalla Andersson för fosterlandsfiende.³⁴ Jag kan konstatera att under 1989 lyftes denna – som är lätt att se idag, efter Volvos Trollhättan-Rüsselsheim-tävling med mera – mycket viktiga fråga om välfärdsstat och konkurrenskraft på allvar in i *Metallarbetaren*. Man hade förvisso redan tio år tidigare diskuterat hur nya industriländer kunde konkurrera skadligt med usla arbetsförhållanden och obefintliga miljökrav, men 1989 slöts en cirkel då frågan så att säga flyttat hem till Sverige: det handlade inte längre bara om det implicita hotet om att nya industriländer konkurrerar med den svenska industrin och de har lägre kostnader, utan även om den direkta utmaningen mot politiker och fack i Sverige att sänka standard på välfärdsstat och miljökrav för att öka konkurrenskraften.

Den andra framtidsfrågan som dök upp i slutet av 80-talet var den om löne- och arbetsförhållandedumpning genom utpostering av utländsk arbetskraft i Sverige. 1988 handlade det om polska arbetare i Luleå, som anlant eftersom ett polskt företag köpt en stränggjutningsanordning av SSAB och skickat arbetarna för att montera ner den så att den skulle kunna skickas till Polen.³⁵ Frågan återkom 1989, och även den gången handlade det om utländska arbetare som skulle flytta maskiner från SSAB i Luleå, denna gång ungrare samt 140 polska arbetare.³⁶ Senare under 1989 återkom frågan igen och även den

NOTER – MATCHEN MOT JAPAN KAN BARA VINNAS MED SOCIALISTISK TAKTIK

1 Walter Korpi, *Den demokratiska klasskampen: Svensk politik i jämförande perspektiv*, Stockholm 1981, s. 22.

2 Artikeln bygger på min magisteruppsats i ekonomisk historia: Erik Bengtsson, »Metallarbetarförbundet och den tredje industriella revolutionen 1975–1989» Opublicerad magisteruppsats, Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet, 2007.

3 Jfr Peter Dicken, *Global shift: Mapping the changing contours of the world economy*, London 2003, kap 4 om multinationella företag som »the primary movers and shapers of the global economy» och Jonas Sjölander, *Solidaritetsens omvägar: Facklig internationalism i den tredje industriella revolutionen – (LM) Ericsson, svenska Metall och Ericssonarbetarna i Colombia 1973–1993*, Växjö 2005, om multinationella företags betydelse för Metalls globaliseringsförståelse.

4 Jan Olsson, »MNF: Bäst med svensk

kapitalist!», *Metallarbetaren* nr 35 1975, s. 3–5 Olsson, »MNF: Bäst med svensk kapitalist!», s. 3.

6 Jan Olsson, »Svenska företag lever ett skyddat liv i Spanien», *Metallarbetaren* nr 7 1977, s. 8–9.

7 Kerstin Ekberg, »Kraven på ekonomisk demokrati ökar», *Metallarbetaren* nr 40 1977, s. 14–15.

8 Osignerad, »Beslut i USA – arbetslöshet i Halmstad!», *Metallarbetaren* nr 51 1976, s. 9; Carin Wall, »En lönsam liten prick på multijättens karta», *Metallarbetaren* nr 1 1978, s. 2–5.

9 En forskare som ser löntagarfondsdiskussionen under 1970-talet som ett uttryck för arbetarrörelsens dåvarande styrka är Stefan Sjöberg *Löntagarfondsfrågan – en hegemonisk vändpunkt: en marxistisk analys*, Uppsala: 2003. Villy Bergström, *Rättvisa, solidaritet, anpassning: Landsorganisationens ekonomiska politik under fem årtionden*, Stockholm, 2007, s 220, pekar däremot på den ekonomiska krisen som anledning till fackets radikaliserings under 70-talet.

10 Kuno Beckholmen, »Eriksberg», *Metallarbetaren* nr 11 1975, s. 3–4.

11 Bo Stråth, *The politics of de-industrialisation: the contraction of the West European shipbuilding industry*, London, 1987, s. 9. Och det var inte bara varvsindustrin som växte sensationellt snabbt i dessa länder. T ex ökade Japans andel av världens bilproduktion mellan 1960 och 1980 från 1 till 25 procent, Dicken, *Global shift*, tabell 11.1, s. 358.

12 Per Åhlström, »Ohämmad frihandel hot mot vår framtid», *Metallarbetaren* nr 49 1977 s. 2. Jfr om Östasiens tillväxt Arne Redemo, »Risken för handelskrig tornar upp sig», *Metallarbetaren* nr 40, 1977, s. 11.

13 I en bok om GATT och WTO skrivs nästan 25 år senare – Bernard M. Hoekman och Michel M. Kostecki, *The political economy of the world trading system: The WTO and beyond*, Oxford 2001, s. 42 – konstateras att dessa är frågor som »increasingly» fått mer uppmärksamhet och antagligen kommer få större betydelse i det nya årtusendet.

gången handlade det om utförsäljning och flyttning av maskiner från SSAB, fast denna gång från Borlänge och inte av ett polskt företag utan av ett nordkoreanskt som skickat ett hundratal arbetare för att arbeta i sex till nio månader. Denna gång lyftes frågan till en allmän nivå och Metalls ombudsman Hans Larsson tillfrågades:

Det är första gången Metall handleder ett ärende av detta slag, där en utländsk firma kommer till Sverige för att montera ner egen utrustning. Men på Hans Larssons bord ligger förhandsbesked om flera liknande fall. Ungrare vill plocka ner utrustning på Bofors och thailändare är på väg till Kockums gjuteri i Kallinge. För varje fall måste ett kollektivavtal skraddarsys.

– Kommer arbetarna från ett land som Västtyskland anser vi att den fackliga organisationen har kraft nog att bevaka deras intressen. Kommer de däremot från Sydostasien, Östeuropa eller Afrika måste vi se till att arbetarnas intressen tillvaratas, säger Hans Larsson.³⁷

Det är intressant att det står att det nordkoreanska företaget i Borlänge är det första fall av denna typ som Metall handleder. Det indikerar att fenomenet år 1989 var något tämligen nytt för Metall. Det nordkoreanska företaget hade bland annat velat att arbetarna skulle bo och sova inne på elektrostålverket och använda nordkoreansk arbetstidslagstiftning med 48-timmarsvecka och obegränsat helg- och nattarbete tillåtet. Det först

nämnda kravet avvisade såväl Metall som SSAB och de andra två Metall, som fick igenom kraven och flera andra, bland annat att företaget betalade arbetarna fickpengar i svenska kronor (den nordkoreanska valutan var inte utbytbar mot den svenska kronan) och att företaget betalade Metalls avdelning 63 i Borlänge inte mindre än 20 000 kronor i månaden för att svenska fackliga representanter på heltid skulle kunna bevaka de koreanska arbetarnas arbetsvillkor. När man år 2007 betraktar Metalls fall 1988/89 med polska, ungerska och nordkoreanska arbetare i Sverige och striderna om deras avtal, är det naturligt att tänka på 2005 års Vaxholmsfall. Att döma av denna undersökning kan man vad gäller Metalls område härleda denna typ av konflikt till 1980-talets sista år.

Avslutning

Undersökningens resultat visar på en stor bredd i *Metallarbetarens* bevakning och diskussion av globaliseringens processer mellan 1975 och 1989. Jag har lokaliserat ett par skiften i bevakningen: fokus på svenska multinationella företag i början av perioden, därefter fokus på industrialiserande länder och deras konkurrensmetoder och arbetares situationer, en svängning mot Europa under 1980-talet, och två nya problem under 1989 i form av företag som under hot om att flytta utomlands krävde politiska fördelar, och utländska företag som på plats i Sverige lönedumpade genom att använda arbetare från hemlandet.

14 Osignerad, »Vi måste ifrågasätta frihandeln!», *Metallarbetaren* nr 35 1978, s. 13–14.

15 Osignerad, »Strid om Metalls Brasilienkampanj: 'Facklig imperialism'», *Metallarbetaren* nr 11 1979, s. 23.

16 Osignerad, »Metall svarar: 'Skrämmande okunnighet'», *Metallarbetaren* nr 11 1979, s. 23.

17 Osignerad, »Hur ska vi klara konkurrensen från Sydkorea och Japan», *Metallarbetaren* nr 42 1979 s. 22–23.

18 Per Åhlström, »Matchen mot Japan kan bara vinnas med socialistisk taktik», *Metallarbetaren* nr 7 1978, s. 6.

19 Sjölander, Solidaritetens omvägar, s. 285–290.

20 Tommy Svensson, »Samarbete mellan facken håller företagen tillbaka», *Metallarbetaren* nr 8 1981, s. 18–19.

21 Gudrun Hjelte, »IMF kunde vara till nytta», *Metallarbetaren* nr 15–16 1981, s. 7.

22 Svante Hansson och Gunnar Lindsedt, »Mötet som Lancia ville stoppa»,

Metallarbetaren nr 24–25 1983, s. 2–5.

23 Jan Svärd, »Låt facket verka över gränserna!», *Metallarbetaren* nr 10 1987, s. 12.

24 Stig Jutterström, »Ett nordiskt genombrott», *Metallarbetaren* nr 13 1987, s. 2.

25 Hans Olsson, »Priset för vårt oberoende», *Metallarbetaren* nr 33–34 1987, s. 28. Jfr Magnus Persson, »Kapitalet styr industripolitiken!», *Metallarbetaren* nr 39 1987, s. 34.

26 Osignerad, »Ställ krav, Thage!», *Metallarbetaren* nr 33–34 1987, s. 2. Jfr Osignerad, »ASEA-Brown Boveri: Fackets inflytande minskar», *Metallarbetaren* nr 33–34 1987, s. 28–29.

27 Johanna Kronlid, »Asea-affären: facket i tre länder eniga om samarbete», *Metallarbetaren* nr 39 1987, s. 23.

28 Harald Gatu, »Electrolux: Avtal över gränserna», *Metallarbetaren* nr 4 1989, s. 15.

29 Jesper Nilsson, »Ola vill bryta tystnaden mellan facken», *Metallarbetaren* nr 13–14 1989, s. 27–28.

30 Jesper Nilsson, »Det rör på sig... Men det talar vi inte om», *Metallarbetaren* nr 13–14 1989, s. 29–30.

31 Nilsson, »Det rör på sig»

32 Håkan Arnelid, »Varför hotar företagen?», *Metallarbetaren* nr 9 1989, s. 16.

33 Stig Jutterström, »Sjuk sjukdebatt», *Metallarbetaren* nr 49 1989, s. 2.

34 Stig Jutterström, »En fosterlandsfiende», *Metallarbetaren* nr 43 1989, s. 2.

35 Jonas Hällén, »Skärpta krav i Metallavtalet», *Metallarbetaren* nr 47 1988, s. 18.

36 Jonas Hällén, »Ungrarna byts ut mot polacker», *Metallarbetaren* nr 10 1989, s. 19.

37 Jesper Nilsson, »Koreansk lön, svensk arbetstid», *Metallarbetaren* nr 24 1989, s. 20.

ERIK BENGTTSSON

studerar ekonomisk historia vid Göteborgs universitet. Hans artikel bygger på hans magisteruppsats »Metallarbetarförbundet och den tredje industriella revolutionen 1975–1989» från 2007.

Boris S. Ivanov och Ernst Michanek under ett FN sammanträde 1959.

En och en halv kilometer Metall och Miljonprogrammets födelse

Accessioner 2007

Varje år tillförs Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i genomsnitt drygt 250 hyllmeter nya arkivhandlingar – protokoll, kassaböcker, brev, talmanuskript, kollektivavtal, almanackor och annat som personer och organisationer lämnat efter sig. Att redogöra för allt är omöjligt. Artikeln lyfter därför endast fram två skilda exempel och avslutas med en förteckning över årets accessioner.

Under 2007 har cirka 1765 hyllmeter material levererats till institutionen fördelat på 92 accessioner. Detta till skillnad från år 2006 då det levererades drygt 300 hyllmeter genom 106 accessioner.

Boven bakom den drastiska ökningen av inlämnat material är årets första accession, nämligen arkivet efter Svenska metallindustriarbetareförbundet som överlämnades den 1 januari 2007. Arkivet omfattar hela förbundets material fram till och med 1981 och utgör cirka 1500 hyllmeter.

Då ARAB inte har utrymme till att ta emot ett så omfattande arkiv gjordes en specialöverenskommelse med arkivlämnaren, det nybildade förbundet IF Metall, att ARAB skulle överta de arkivlokaler som materialet förvaras i. Så accessionsöverlämnandet gick till så att ARAB helt enkelt tog över nycklarna till arkivlokalen.

Accessionen av Metalls arkiv var den största leve-

ransen av fackligt material. Den största accessionen från de politiska organisationerna kom från Vänsterpartiets riksdagsgrupp som levererade 8 hyllmeter material. Från övriga organisationer utmärker sig Folkets Hus och Parkers riksorganisation som levererade 86 hyllmeter.

Den mest omfattande accessionen av personarkiv kom från Ernst Michanek och inleddes med ett telefonsamtal från hans son. Samtalet ledde till att jag tillsammans med bibliotekarierna Hans Larsson och Eva-Karin Annemark en vacker vårdag i maj åkte ut till bostaden i Mälarhöjden för att titta på en mängd efterlämnade handlingar och böcker.

Besöket resulterade i en omfattande leverans av 48 hyllmeter handlingar från Michaneks verksamhet.

Ernst Michanek föddes i Stockholm den 27 september 1919. Efter att ha tagit sin fil kand-examen vid Uppsala universitet 1944 arbetade han som journalist. 1948 blev han sakkunnig på Socialdepartementet och 1956 statssekreterare. Han var med och bildade SIDA och blev senare organisationens generaldirektör (1965–1979). År 1979 utsågs han till ambassadör inom UD, ett ämbete som han innehade till 1986.

Michanek var verksam som ledare för de svenska delegationerna eller konsult i ett flertal olika FN-organ, till exempel var han styrelseordförande för

ILO 1959–1960 och ordförande för svenska Unesco-rådet mellan 1968–1983 samt ordförande i beredningen för internationellt tekniskt samarbete (BITS) mellan 1979–1990.

Han var en av dem som utformade idén om miljonprogrammet i *Resultat och reformer*, SAP:s politiska handlingslinjer från 1964 och det är från Michanek som uttrycket »miljonprogrammet» kommer då han i en mellanrubrik till handlingslinjerna skrev »En miljon bostäder på tio år». Begreppet användes sedan om bostads- och byggnadspolitiken mellan 1964 och 1975.

Under femtiotalet var han ordförande för en utredning om kortare arbetstid. Från denna utredning härrör skriften *Mera tid för egen del: förslaget om allmän arbetstidsförkortning*, Sveriges socialdemokratiska arbetareparti och Tidens förlag (Stockholm 1956). Som så mycket annat känns det som diskuteras i utredningens förslag aktuellt än i dag. Eller vad sägs om följande stycke som är hämtat från sidan 15:

Om en ökad trötthet gjort sig gällande, bör man vara försiktig med att hänföra detta förhållande till

arbetet. Att många tröttande arbeten mekaniserats är lika klart som att många nya trötthetsskapande moment tillkommit. /---/ Om människor i stort känner sig tröttare nu än förr kan det bero likväl på ett intensivare fritidsliv som på ett intensivare arbete – och kanske i många fall också på att önskan om ökad fritid är så stark samtidigt som intresset för arbetet är så ringa, att man känner leda vid arbetet.

1949 utkom *Socialboken* som sedan gavs ut i flera upplagor fram till 1964 och kanske är den skrift som han blivit mest känd för.

Ernst Michanek avled i början av 2007. Han blev 87 år. De handlingar som under året överfördes till Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek speglar hela hans verksamhet. I materialet, som till viss del är grundsorterat av honom själv finns bland annat bakgrundsmaterial och förarbeten till hans arbeten och skrifter.

MARIA BOMAN

är arkivarie vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

ACCESSIONER 2007

Nya fackliga arkiv: Stockholms stads maskinistförening

Tillägg till fackliga arkiv: Handelsanställdas förbund, Landsorganisationen, Svenska metallindustriarbetareförbundet, Svenska transportarbetareförbundet, Sveriges arbetares centralorganisation, Syndikalistiska arbetarefederationen

Nya politiska arkiv: Grödinge socialdemokratiska förening, Konsumentverkets socialdemokratiska förening, Kungsholmens socialdemokratiska kvinnoklubb, Norrmalms socialdemokratiska områdesförening, Reclaim the city, Utomparlamentariska vänstergrupper [samling], Vänsterpartiets riksdagsgrupp, Värtans kommunistiska förening

Tillägg till politiska arkiv: Adolf Fredriks socialdemokratiska förening, Anarkistiska propagandaförbundet, Björkhagens socialdemokratiska förening, Maria socialdemokratiska förening, Onsdagsklubben, Socialdemokratiska riksdagsgruppen, Socialdemokratiska ungdomsklubben LM, Spånga socialdemokratiska förening, SSU Central, SSU Högalid, Stockholms socialdemokratiska studentklubb, Stockholms läns socialdemokratiska kvinnodistrikt, Sveriges kommunistiska parti [1973-1986], Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund, Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund,

Södra socialdemokratiska kvinnoklubben, Talkrogen-Svedmyra socialdemokratiska förening

Nya övriga organisationer: ABF Ekerö, Folkets Hus Ekerö, Föreningen Svensk tidskrift, PRO Bromma centrum, Stockholms FN-förening, Tidningen Grafia, Utbildningsförlaget Brevskolan

Tillägg till övriga accessioner: Afrikagrupperna, Bokbindaregesällskapet, Folkparkernas centralorganisation, Fönstret, Föreningen Svalorna, Latinamerikasektionen, Grupp 8, Hyresgästernas riksförbund, LO-TCO Rättsskydd AB, Norrskensflamman, Olof Palmes internationella center, Pensionärernas riksförbund, PRO samorganisation i Stockholm, Sveda Laborlista Esperanto Asocio, Svenska Haifa-kommittén, Svenska Spanienfrivilligas kamratförening, Unga Örnars riksförbund

Nya personarkiv: Lenny Clarhäll, Birgitta Dahl, Einar Ebe, Gottfrid Gustavsson, Ernst Michanek, Robert Myrdal, Einar Norrman, Gulli Närholm, Johan Sommansson, Arne Stråby

Tillägg till personarkiv: Kaj Björk, Ingvar Carlsson, Hans Dahlgren, Kjell Larsson, Roger Hällhag, Alva och Gunnar Myrdal, Björn Ohlson, Ivan Ohlson

Tillägg till samlingar: Affischsamlingen, Fansamlingen, Filmsamlingen, Fragmentsamlingen, Föremålsamlingen, Manuskriptsamlingen, Palme, Olof – biografica

Från fiskeläge till industrisamhälle

Johan A Lundin: **Näten på Limhamn. Sociala relationer i ett lokalsamhälle 1870–1914.** Lund: Sekel 2006. 395 s.

Den här doktorsavhandlingen i historia handlar framför allt om relationerna mellan människorna i ett lokalsamhälle i kraftig omvandling. Limhamn var i början av 1870-talet en liten by i Hyllie socken utanför Malmö. Fisket var en viktig näring för befolkningen som bestod av ett hundratal personer. Vid denna tid bildades Skånska Cement AB. Företaget köpte Limhamns kalkbruk och byggde efter några år en ny cementfabrik på platsen. Andra industrier etablerade sig där i cementbolagets kölvatten. Från att ha varit en by blev Limhamn först municipalsamhälle och sedan köping med lokalt självstyre. Befolkningen ökade snabbt och det lilla fiskeläget blev på kort tid ett sjudande industrisamhälle med bortemot 10 000 invånare. 1915 inkorporerades Limhamn med Malmö och det året är också den här bokens slutpunkt. Tidsmässigt sammanfaller alltså undersökningen om Limhamn med det industriella genombrottet i Sverige.

De inledande kapitlen innehåller, som sig bör i en akademisk avhandling, en översikt över befintlig forskning som rör den industriella omvandlingen, nätverk och folkrörelser. Utvecklingen i Limhamn sätts in i de genomgripande samhällsliga förändringsprocesser som präglar den aktuella tidsperioden. Författaren klargör också innebörden i sina centrala begrepp: sociala nätverk, socialt kapital, klass, genus, patriarkalism, makt och motmakt.

Johan Lundin, som är historiker vid Malmö högskola, lägger alltså tonvikten vid de sociala nätverk som skapades och skapades av lokalsamhället. Att undersöka maktrelationer genom nätverksstudier är inget nytt, men att göra en nätverksstudie av ett helt samhälle är oenkligen en originell – och arbetskrävande

– uppgift att ställa sig. Undersökningen bygger också på ett stort källmaterial – vad jag förstår har i stort sett samtliga bevarade källor från den här tiden använts. Förutom material från föreningar, företag och kommunen så har tidningar, husförhörlängder, dopböcker, visitationsprotokoll och personliga arkiv innehållande brev och dagböcker bidragit till helhetsbilden.

Det som jag betraktar som den huvudsakliga undersökningen är uppdelad i tre delar som i tur och ordning behandlar näringarnas, folkrörelsernas (inklusive arbetarrörelsens) och kommunalpolitikens nätverk. I varje kapitel undersöks vilka aktörer som var framträdande och vilka nätverk eller relationer som kan urskiljas.

Bolagens nätverk bestod i huvudsak av två grupperingar. Storbolagets styrelseledamöter hade förvisso makt och inflytande i Limhamn, men varken bodde på orten eller deltog i det lokala livet. Det gjorde däremot företagsledare och styrelseledamöter i de mindre bolagen. Dessa män bildade en lokal elit; ett nätverk, präglat av förtroendefulla relationer sinsemellan och ett patriarkalt förhållningssätt till arbetarklassen i Limhamn. De människor som levde av fiske bildade ett annat nätverk. Lundin visar hur det växte fram ett ömsesidigt beroende mellan fiskarna och Skånska Cement – den förstnämnda gruppen fick möjligheter att komplettera inkomsterna från fisket med fabriksarbete när så behövdes och bolaget fick en pålitlig arbetskraftsreserv.

Årtiondena runt förra sekelskiftet präglades ju i hög grad av att människor organiserade sig i nya former. Fiskarna hade sin förening. Ingenjörer, tjänstemän och andra bildade en föreläsningsförening. Sjuk- och begravningskassor blev viktiga, både för den ekonomiska tryggheten och för det sociala livet, visar författaren. Många i den lokala eliten var religiöst engagerade i statskyrkan

eller i någon av de frikyrkoförsamlingar som bildades i Limhamn. Nykterhetsrörelsen och idrottsrörelsen var livaktig och organiserade många ungdomar.

Arbetarrörelsen, och framför allt då den fackliga rörelsen, får ett ganska

Personal vid Cementbolaget i Limhamn. Bilden som antagligen är tagen omkring 1900 visar också en mycket ung Gustav Möller (kryss i pannan).

stort utrymme i boken. Tyvärr är ju källmaterialet från arbetarrörelsens första tid ofta knapphändigt och/eller ofullständigt – så också här. En risk, med den ojämna materialtillgången och ambitionen att redovisa nästan allt, är

att de sammanslutningar som lämnat mest källmaterial efter sig också tenderar att få en oproportionerligt stor vikt i undersökningen. På ett förtjänstfullt sätt lyckas författaren ändå visa svårigheterna som de tidiga fackföreningsak-

tiva ställdes inför, hur företagsledarna aktivt motarbetade facklig organisering, arbetarrörelsens egna sjukkassor, Folkets hus-bygget och andra verksamheter som bröt mot den patriarkala ordningen, samtidigt som frireligiösa rörel-

ser och Svenska Arbetareförbundet fick frikostigt stöd. Arbetareförbundet, som stod på kristen och antisocialistisk grund, tycks ha haft en relativt stark ställning i Limhamn under 1900-talets första årtionde, men några säkra medlemsuppgifter finns inte. Det finns för övrigt mycket lite källmaterial bevarat från denna tidiga konkurrent till den socialistiska fackföreningsrörelsen.

Utifrån undersökningen av de sociala nätverken drar författaren slutsatsen att folkrörelserna i Limhamn bestod av två klart urskiljbara delar: dels arbetarrörelsen med sina organisationer, dels en religiöst dominerad del, där företrädare från näringslivet spelade en viktig roll. Bägge delarna hade egna mötesplatser och ritualer. Mellan dem pågick en tydlig kamp om makt och inflytande.

På den kommunalpolitiska arenan blev med tiden allt fler intressen representerade, men trots det var de politiska motsättningarna mindre tydliga här. Om det beror på protokollens karaktär eller något annat vill författaren låta vara osagt. Från början dominerade näringslivsintressena i kraft av sin ekonomiska makt. Den socialdemokratiska arbetarekommunen i Limhamn beslutade dock tidigt att ge sig in i kommunalpolitiken. Den ekonomiska och politiska eliten tycks ha månat om att integrera företrädare för arbetarrörelsen – eller ta dem som gisslan, som författaren föreslår. Arbetarekommunen å sin sida accepterade den kommunalpolitiska maktordningen och röstade till exempel år 1906 för häradshövding Ernst Wehtje som kommunalnämndens ordförande. Med tiden växte det fram vad författaren menar var ett arbetaretablissemang, med politisk bas i arbetarekommunen, sjukkassor och nykterhetsrörelse, som fick en allt starkare ställning också på den lokalpolitiska arenan.

Bokens andra del har rubriken Hushållets, familjens och släktens nätverk. Den inleds med en studie av hur människor bodde i Limhamn, varefter tre människors personliga nätverk undersöks och sätts i relation till de tidigare

redovisade resultaten av nätverken i Limhamn.

Ingenjören på Skånska Cement, kommunalmannen och tillika grundaren av Limhamns Friförsamling (Svenska Missionsförbundet), Anders Magnus Petersson-Holm, tillhörde förstås Limhamns ledande skikt och hade ett utbrett nätverk inte minst genom sin centrala roll i frikyrkligheten. Makarna Ols-son, Anders och Johanna, som bägge förde dagbok under långa perioder, tillhörde i stället samhällets lägre skikt. Mannen var daglönare som så småningom avancerade till förman, hustrun säsongarbetare i fiskerinäringsen (fiskmånglerska) och bägge var starkt engagerade i Frälsningsarmén. Även om deras dagböcker ibland ger uttryck för en klasskänsla så tog de tydligt avstånd från den socialistiska arbetarrörelsen.

Jag vill poängtera att detta är en väl-skriven bok med snygg layout, tillgänglig för varje intresserad läsare. Undersökningens uppläggning, där område efter område presenteras, har dock både för- och nackdelar. Nätverken framstår tydligt, likaså de intressanta kopplingarna och överlappningarna mellan olika nätverk. Nackdelen kan vara att förändringsaspekterna kommer något i skymundan i framställningen.

I servicearbetets tjänst

Paula Mulinari: **Maktens fantasier, servicearbetets praktik**, Linköping: Tema Genus, Institutionen för Tema, Linköpings universitet, 2007. 323 s.

Paula Mulinaris avhandling *Maktens fantasier, servicearbetets praktik* är en mycket intressant och välarbetad avhandling med direkt relevans för fackföreningsrörelsens moderna historia. Mulinari skildrar centrala makt- och ojämlikhetsdimensioner i organisationen av servicesektorn i Malmö. Hon intervjuar arbetare i servicesektorn kring deras syn på arbetet, på arbetstiden och

Om empirin är bokens styrka, är den teoretiska diskussionen mer satt på undantag. Författaren hävdar med emfas att han givit ett viktigt bidrag till utvecklingen av nätverksanalysen, men utan att visa eller diskutera vari detta bidrag skulle bestå.

De begrepp som introduceras i början operationaliseras aldrig och kan inte sägas genomsyra undersökningen. Författaren återkommer heller inte till dem i sin slutdiskussion. Genus är bara ett av de begrepp som introduceras som viktiga i bokens början, men som sedan lämnas fritt svävande.

Trots dessa brister är boken klart läsbar, även för den som inte har någon relation till orten. Limhamnsbornas liv och leverne formades i stor utsträckning av och i nätverken, i relationerna, till familj och släkt, arbetskamrater, trosfränder och arbetsgivare. Sammantaget så bildar bokens olika delar en slags »tjock beskrivning» av ett samhälle i kraftig förvandling.

Nästa gång jag är i Skåne måste jag bestämt åka ut till Limhamn, idag en attraktiv stadsdel i Malmö, för att med egna ögon se vad som hände sedan – efter 1914.

GUNNELA BJÖRK

Historiker vid Örebro universitet

makten över arbetsuppgifterna, kring den flexibilisering som medfört allt mer olika arbetsuppgifter på allt mindre tid, kring arbetsgivarna, kunderna, och facket. Ett antal av hennes intervjupersoner är fackligt aktiva i HRF. Det centrala resultatet kan sägas vara detta: att arbetet i servicesektorn är kodat utifrån rådande samhälleliga föreställningar om såväl klass som kön och etnicitet, och att dessa föreställningar direkt påverkar arbetsprocessen och arbetets organisering, till exempel när det gäller vem som har vilka arbetsuppgifter eller vilken arbetsplats man kan vara på. Hon

visar till exempel kontrasten mellan de lägre betalda och i högre utsträckning svart arbetande invandrarna på Möllevångstorget, och de vita, högre betalda, vitt anställda, svenska servitriserna och servitörerna på Lilla torg i Malmö.

Mulinari för denna slutsats vidare genom att, i ambitiös dialog med stora delar av det internationella forskningsläget kring arbetsprocesser och makt, från Braverman och framåt, påpeka att arbetsprocessen i sig är konstituerande för faktorer som kön, klass, och etnicitet på grund av arbetets centrala plats i människors liv. Genom att servicearbetare tillskrivs olika roller på arbetsplatsen skapas och förstärks också stereotypa föreställningar kring över- och underordning.

Avhandlingens titel, *Maktens fantasier och servicearbetets praktik*, anspelar på en mycket tankeväckande observation som Mulinari gör: staden Malmö betraktas idag som en slags tummelplats för den nya ekonomin, en slags spjutspets för flexibilitet och kunskapsarbete. Samtidigt lastas dess invandrare i hög grad för stadens sociala problem. Här visar Mulinaris studie att servicearbetet, som är en allt viktigare del av Malmös näringar, utförs till stor del av just de invandrare som är stadens »problem», och att deras »flexibilitet» utgörs av dåliga arbetsvillkor, orimliga löner, rädsla för att förlora sina timmar och för att stöta sig med en arbetsgivare som sällan ger fast anställning.

Mulinaris avhandling belyser frågor som har med arbetets förändring och ojämlikhetens ständiga omvandling i vår moderna värld att göra. Samtidigt visar Mulinari att den 'gamla' arbete – kapitalkonflikten faktiskt är lika relevant på den nya ekonomins arbetsplatser som någonsin, och att klass, i samspel med kön och etnicitet, är en central analytisk utgångspunkt för att förstå hur arbete äger rum i dagens samhälle och vilken betydelse det har i människors liv. Mulinaris verkliga styrka är något som är ovanligt för en avhandling: den är teoretiskt ambitiös och ge-

nomarbetad. Mulinari utgår på ett kompetent sätt ifrån tre teoretiska skolor – en sociologisk-marxistiskt influerad arbetsprocess-skola som i sig har diverse lager från 70-talet och framåt, den feministiska forskning som påvisat hur arbetslivet struktureras efter idéer om kön och också upprätthåller föreställningar om kvinnligt och manligt, och den postkoloniala teoribildning som fört fram intersektionalitet som angreppssätt – det vill säga tanken att klass, kön och etnicitet är samverkande variabler och maktdimensioner som

inte kan isoleras från varandra. Det senare har tagit lång tid att etablera i svensk forskning, och Mulinaris studie är nog en av de första som också lägger det till grund för gedigen empirisk forskning.

På så vis representerar hennes studie en modern och aktuell variant av arbetarhistoria och bidrar väsentligt till vår kunskap om arbetets villkor i dagens Sverige.

JENNY ANDERSSON

Ekonomhistoriker vid Institutet för framtidsstudier

Politisk maktkamp i Hofors

Stefan Dalin, **Mellan massan och Marx: en studie av den politiska kampen inom fackföreningsrörelsen i Hofors 1917–1946**, Umeå: Institutionen för historiska studier, Umeå universitet 2007. 269 s.

Hofors var länge en av de verkligt röda kommunerna i Sverige. Orten dominerades av ett bruk, anlagt på 1600-talet. Under mellankrigstiden arbetade cirka en tredjedel av kommunens invånare på bruket. Vid sprängningen av det socialdemokratiska partiet 1917 lämnade den lokala arbetarekommunen socialdemokraterna och gick till det nya vänsterpartiet. Vid andrakammarvalet på hösten 1917 fick det drygt 60 procent av rösterna i Hofors, medan socialdemokraterna fick nöja sig med cirka 11 procent. När socialdemokraterna efter ett par år hade etablerat en ny arbetarkommun blev relationen mellan arbetarpartierna jämnare, men ända fram till 1946 var vänstern till vänster om SAP anmärkningsvärt stark i Hofors och särskilt bland brukets anställda.

Stefan Dalins doktorsavhandling studerar denna särpräglade politiska miljö. Bruket i Hofors var ett järnbruk och de som arbetade där var alltså främst medlemmar i Metallarbetareförbundet, men också i Gjutareförbundet. Och det var i den lokala metallavdelningen som den

politiska kamp som Dalin studerar främst utspelades. Maktkampen fördes också om ortens FCO, men där var socialdemokraterna förhållandevis starkare eftersom de hade ett betydligt större inflytande i andra lokala fack än i Metall. Teoretiskt utgår Dalin från maktresursansatsen, främst som jag utformade den i *Maktkamp i byggbranschen* (1989). Han kompletterar denna ansats med en diskussion om den lokala politiska kulturen.

I tre kronologiskt uppbyggda kapitel får vi följa relationerna mellan vänsterpartierna i Hofors fackliga värld. Mycket av den historia som berättas känner man igen från den tidigare forskningen. Vi får följa de politiska konjunkturen som de utvecklades och bestämdes på nationell nivå, men i dess lokala variant. Vi möter den lokala kampen mellan partierna om de fackliga förtroendeposterna och om väljarna i riksdags- och kommunalval. Den från början så starka vänstersocialdemokratiska arbetarkommunen levde vidare i andra vänsterpartier, men försvagades av splittringar och avhopp till socialdemokratin. Det är slående hur partierna till vänster om socialdemokratin förbrukade sitt förtroende bland arbetarna genom inre splittring men också genom att de gång på gång lät sin kommunistiska eller socia-

Arbetare vid Hofors Järnbruk. Socialisterna och kommunisterna i Hofors hade ett starkt stöd bland brukets arbetare under 30- och 40-talen.

listiska ideologi ta överhanden över den lokala fackliga kampen.

Efter kommunistpartiets sprängning 1929 var det Kilbomska socialistpartiet, som sökte sig mot en självständig plattform mellan socialdemokraterna och kominternpartiet SKP helt dominerade i Hofors. Det socialistiska partiet drev en ganska moderat lokal facklig politik, som låg rätt nära den traditionella socialdemokratiska politiken. Dalin hävdar också att det var denna fackliga pragmatism som vann Hoforsarbetarnas stöd. På nationell nivå bröt socialistpartiet ihop efter valmotgångarna 1936 och 1938, men den lokala socialistiska arbe-

tarkommunen överlevde fram till våren 1942. Då först bröt man med det av Nils Flyg ledda partiet, som sedan 1930-talets slut blivit allt mer nazistiskt.

Det dittills rätt svaga kominternpartiet blev redan från hösten 1940 mer framgångsrikt, trots att LO och Metall bannlyste kommunisterna från de fackliga förtroendeposterna. Under krigets sista år kunde kommunisterna sedan erövra makten i den lokala metallavdelningen och framstod då undersökningen slutar 1946 åter som ett starkt lokalt parti med betydande inflytande i det röda Hofors.

Varför var då den politiska vänstern

så länge så stark just i Hofors? Dalin diskuterar olika möjliga förklaringar. Edvard Bulls klassiska tes om att det var tillströmningen av okvalificerad ny arbetskraft som utgjorde stommen i den vänster som trädde fram mot slutet av 1910-talet, och som också Bo Stråth åberopat i sin studie av varvsarbetarna i Göteborg och Malmö, avvisar han. Visserligen gör han inte någon ordentlig socialhistorisk studie av arbetskraften vid bruket, men han visar att den lokala vänsterns företrädare normalt kom från Gästrikland, det vill säga det län i vilket Hofors ligger. I Hofors var det kvalificerade yrkesarbetare med lokal förank-

ring som utgjorde vänsterns kärna.

Utan att direkt återopa den numera rätt populära institutionella teorin utvecklar Dalin sedan ett institutionellt resonemang. Den lokala arbetarkommunen togs över av vänstersocialisterna, och sedan bestod den som lokal organisation först för SKP och sedan för socialistpartiet. Det fanns alltså en lokal kontinuitet både organisatoriskt och då det gällde ledande representanter, som bibehöll bruksarbetarnas förtroende tvärs igenom politiska splittringar och konjunkturens upp- och nedgångar. Dalin pekar också på det förtroende som de ledande vänstermännen hade och den pragmatiska lokala fackliga politik de framgångsrikt bedrev. I den kronologiska framställningen sägs det inte mycket om lokala avtalsförhandlingar, men den fackliga pragmatismen lyfter Dalin särskilt fram i slutkapitlet.

Dalin hävdar också att det i Hofors växte fram en lokal politisk kultur, präglad av vänstersocialismens normbildning – Dalin tolkar alltså 1930-talets socialistparti som bärare av ett vänstersocialistiskt arv. I denna kultur förenades en facklig pragmatism med en tämligen radikal politisk inställning, som var kritisk mot den politik som socialdemokraterna på nationell nivå förde, både i regering och i samlingsregering men också av Metalls förbundsledning.

Dalins resonemang är förvisso rimliga, men de präglas av ett problem som ligger inbyggt i maktresursansatsen, när den tillämpas på det sätt som Dalin gjort. Risken är att man hamnar i ett cirkelresonemang – vänstern var stark därför att den var stark. Det är nog svårt att bryta sig ur den cirkeln om man inte gör en systematisk komparation med andra orter, och det har Dalin inte gjort. Vi får därför inte någon riktigt bra bild av vad annat som skiljer Hofors och dess bruk från andra liknande lokala miljöer i Sverige än de lokala partiernas styrka.

I förhållande till den renodling av strukturella respektive inomfackliga förklaringar som Dalin menar sig se i den

tidigare forskningen betonar han själv båda perspektiven som förklaring till utvecklingen i Hofors. Han går dock förbi den forskning om arbetsprocesser som var ett viktigt alternativ i 1980-talets arbetslivshistoriska forskning. Han är också oklar då det gäller var radikalismen i Hofors egentligen fanns – det var ju främst på bruket som vänstern var stark, inte i andra lokala fack, men Dalin talar gärna om »Hofors» utan att precisera vad han menar.

Den här avhandlingen är inte särskilt originell. Det finns förvisso goda skäl att komplettera maktresursansatsen med begreppet politisk kultur när det gäller att förklara den lokala fackliga kampen mellan olika politiska riktningar. Men Dalin rör sig i en välkänd teoretisk värld. Man tycker ju att en lokal studie av en »röd» ort som Hofors och dess bruk borde kunna tillföra nya spännande resultat, men så blir inte riktigt fallet. Den löpande kronologiska berättelsen rör sig på upptrampade stigar. De politiska striderna mellan vänsterpartierna och den politiska konjunkturutvecklingens upp- och nedgångar känner man väl igen från den tidigare forskningen. Framgångar och motgångar lokalt blir normalt större än svängningarna på nationell nivå, men Dalins studie är inte tillräckligt starkt lokalt förankrad för att tillföra helt ny kunskap.

Med 1960- och 70-talens vänstervåg uppkom ett akademiskt intresse för de historiska striderna mellan kommunister och socialdemokrater, där forskarnas sympatier normalt låg hos de förra. Dalin tycks mig anknyta till denna tradition, med en särskild förståelse för den vänstersocialistiska och socialistiska traditionens kombination av facklig pragmatism och politisk radikalitet. Detta bidrar till att hans undersökning inte leder till omvärderingar av tidigare forskning och nya genombrott. Detta hindrar inte att Dalin bidrar med viktiga resultat om hur den politiska kampen kunde utvecklas på en radikal ort.

KLAS ÅMARK

Historiker vid Stockholms universitet

ARBETARHISTORIA

NR 126 ÅRGÅNG 32

ISSN 0281-7446

Utges av Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek med fyra nummer per år.

Redaktion: Silke Neunsinger (ansvarig utgivare), Ulf Jönson, Lucy Viedma.

Grafisk form: Leif Zetterberg

Internationell redaktionskommitté:

Mary Hilson, Klaus Misgeld, Mats Myrstener, Anna Thoursie, Marcel van der Linden.

Adress: Arbetarhistoria, Box 1124, 111 81 Stockholm

e-post: arbetarhistoria@arbark.se

hemsida: www.arbetarhistoria.se

Prenumeration 2008: 210 kr. Prenumerationsavgift sätts in på plusgiro 55 75 94-9. Lösnummer 60 kr, dubbelnummer 110 kr (plus porto). Priser inkl. moms (6%)

Tryck: GTC Print AB, Luleå 2008. Inlagan är tryckt på 130 g och omslaget på 170 g Munken Lynx.

Manuskript skickas till redaktionen som e-post. Författaren har copyright, men tidskriftens innehåll får ej kopieras utan redaktionens medgivande. För insänt, ej beställt, material ansvaras ej.

Arbetarhistoria indexerar i Artikelsök.

Om inget annat anges, ingår använda illustrationer i ARAB:s samlingar. I vissa fall, då ARAB inte har rättigheterna till i tidskriften använda fotografier eller teckningar, har redaktionen inte lyckats hitta adresser till fotografer eller deras efterlevande som ska ha betalt enligt taxa. I sådana fall ber vi berörd rättighetsinnehavare kontakta redaktionen.

Per-Albins kamp mot de vita banditerna

Fick Per-Albin Hansson ta emot en Stalinorden för ställningstaganden till Sovjets förmån i Finska vinterkriget? Ett märkligt dokument i ARAB:s samlingar antyder att 1900-talets kanske mest kända socialdemokratiska politiker hade mer än lovligt intima kontakter med den stora röda grannen i öster, dessutom mitt under brinnande krig.

I Per-Albin Hanssons personarkiv finns ett brev daterat den 28 februari 1940. På brevet är en röd stjärna med sovjetisk vapenskjöld i mitten och en medalj i form av hammaren och skäran fasthäftade. Texten lyder:

/ secret /

Eder Excellens, kamrat P.A. Hansson,

Som erkänsla för Edert rättrogna ställningstagande till vår hjältemodiga kamp mot de vita banditerna i Finland, har vår store, vise kamrat Stalin, de förtrycktas befriare, bebagat förläna Eder den höga Stalin-Orden, som jag härmed har äran och nöjet att översända.

*Eder Kamrat Alexandra Kollontaj
/minister f.Ryska Rådsumionen i Stockholm /*

Vad är nu detta? Ett sensationellt vittnesbörd om att den svenske regeringschefen spelade under täcket med ryssarna under slutfasen av vinterkriget, samtidigt som Finlands sak var vår och Sverige formellt agerade fredsmäklare mellan de krigförande parterna? Det skulle förstås vara mums för alla konspirationsteoretiker.

Men brevet går ganska lätt att avfärda som en förfälskning eller ett skämt. Det är amatörmässigt utfört med bland annat handtextat brevhuvud. »Medaljerna», som har satts fast med vanliga häftklamrar, verkar urklippta av tunn mässingsplåt och är slarvigt målade, troligen med någon sorts vattenfärg. Själva papperet har en vattenstämpel: »Klippans pappersbruk». Dessutom saknas namnteckning.

Inget av detta verkar särskilt sovjetiskt. Om det är något positivt man kan

säga om Sovjetimperiet så är det att man hade stil på sina belöningar. Även de medaljer som delades ut i massupp-laga under stora fosterländska kriget var i regel mycket bättre utförda än metallbitarna i Per-Albins arkiv. Vi vet också att någon Stalin-orden inte har existerat förrän efter Sovjetunionens fall.

Frågan blir närmast vem som har tagit sig för att driva med statsministern, och i vilket sammanhang. Närmast till hands ligger väl att medaljbrevet har ett samband just med händelserna i januari och februari 1940 när Sverige var hotande nära att dras in i det pågående vinterkriget, och därmed i världskriget.

Vintern 1940 sonderade Frankrike och Storbritannien om Sverige kunde tillåta transitering av en expeditionskår till den sviktande finska fronten. Den svenska samlingsregeringen misstänkte dock, på goda grunder, att de västallierade planerade att på vägen också ockupera de norrbottniska malmfälten och därigenom stoppa exporten av järnmalm till Tyskland – som då skulle få anledning att ingripa militärt i Sverige.

Inför risken att Sverige skulle förvandlas till krigsskådeplats valde regeringen att dra ut på svaret till västmakterna och istället pressa Finland att sluta fred med Sovjet. Grundinställningen var dock klar. Per Albin Hansson deklarerade den 17 januari i riksdagen att

Vi komma att med alla till buds stående medel möta varje försök att kränka vår neutralitet» ... det är fullkomligt orimligt ... att vi själva skulle kunna begå onutrala handlingar genom att tillåta genommarsch av krigförandes trupper...

Regeringens ståndaktighet mot påtryckningarna, och inte minst Per-Albins personliga viljestyrka, uppskattades av Alexandra Kollontaj som den 27 februari skrev i sin dagbok: »Hanssons position passar oss».

Däremot måste regeringens ställningstagande ha varit starkt provocerande för de aktivistiska och antisovjetiska »samverkansvännerna» inom försvarstabens ledning. Leif Björkman visar i boken *Det svenska vinterkriget* att en del höga militärer, särskilt de som varit frivilliga på den vita sidan under inbördeskriget 1918, redan vid krigsutbrottet i november 1939 ville sätta in reguljära svenska förband mot ryssarna i norra Finland.

Men inte nog med att regeringen hade satt stopp för alla sådana planer, nu vägrade man också att låta andra makter använda svenskt territorium för att skicka militär hjälp till den finska fronten. Här kan säkert en grund för bitterhet mot den egna regeringen, och för ironiska kommentarer om regeringschefens ryssvänlighet, ha fötts. Det troliga är att medaljbrevet hör hemma i ett sådant sammanhang.

De fientliga stämningarna noterades också av Per-Albin i dagboken den 13 mars, dagen efter det hårda fredsslutet i Moskva:

På morgonen ringde telefonen och en upprörd stämma uppfordrade mig att avgå, då jag »förrätt hela Norden». Det var den första känningen av fredsslutet. Sedan kommo breven och telegrammen med ovänligheter – dock färre än jag väntat mig.

Hur var det då med Stalin-orden? Jo, en sådan belöning skapades faktiskt av det post-sovjetiska kommunistpartiet i det moderna Ryssland så sent som 1998. Medaljerna kallas i vardagslag för »Umalatovas» efter partiets förra generalsekretärare Sazhi Umalatova, som numera lämnat kommunisterna och bildat det egna partiet Fred och enighet. Hon fortsätter dock att dela ut ordnar och medaljer i namn av det sedan länge upplösta Högsta Sovjet.

LARS ILSHAMMAR

Stockholm den 28 Februari 1940

/ secret /

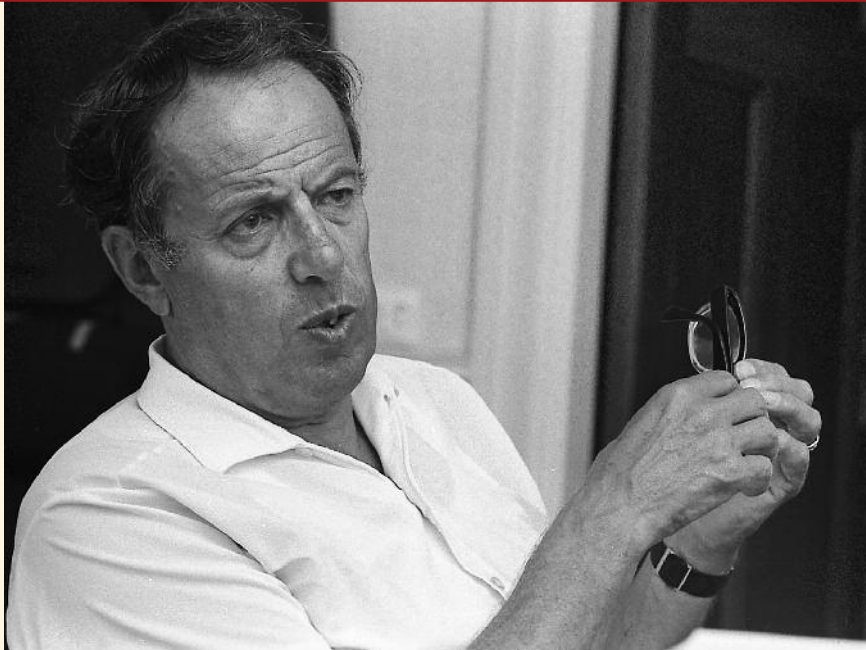

Eders Excellens, kamrat P.A.Hansson ,

Som erkänsla för Edert rättrogna ställningstagande till
vår hjältemodiga kamp mot de vita banditerna i Finland, har vår store
vise kamrat Stalin, de förtrycktas befriare, behaget förläna Eder den
höga Stalin-Orden, som jag härmed har äran och nöjet att översända .

Eder Kamrat Alexandra Kollontaj
/minister f.Ryska Rådsunionen i Stockholm /

BPorto
betaltAvsändare
Arbetarrörelsens arkiv
Box 1124
111 81 Stockholm

RUDOLF MEIDNER-PRISET FÖR FORSKNING I FACKFÖRENINGSRÖRELSENS HISTORIA, 2009

Forskningsrådet vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek utlyser Rudolf Meidner-priset för forskning i fackföreningsrörelsens historia för 2009. Beträffande priset, vars summa för närvarande är sammanlagt 25 000 kr, gäller följande:

- Priset tilldelas i första hand yngre forskare för tryckta vetenskapliga arbeten som väsentligt bidragit med ny kunskap om fackföreningsrörelsens historia eller angränsande ämnen. Till grund för prisbelöningen ligger inte bara arbetets vetenskapliga halt utan också dess informationsvärde och tillgänglighet för en bredare publik.
- Prissumman kan tilldelas en eller delas mellan flera författare.
- Arbeten kan sändas in av författaren själv eller av annan person och skall ha inkommit senast den 6 februari 2009. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek och dess forskningsråd kan också på eget initiativ ta upp arbeten för bedömning.
- Forskningsrådet beslutar om pristagare under sensvåren 2009.

För närmare upplysningar: Silke Neunsinger (tel 08-412 39 27) eller Lars Ilshammar (tel 08-412 39 01), Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek; e-post: förnamn.efternamn@arbark.se